

Søren Kierkegaards Papirer (1909-48 og 1968-78)

– mellem recension og reception

Af Steen Tullberg

1. Indledning

Søren Kierkegaards Papirer ved P.A. Heiberg, V. Kuhr og (fra 1926) E. Torsting udkom i årene 1909-48 i 20 bind (nummereret I-XI 3) og blev af Niels Thulstrup genudgivet i et fotografisk optryk med to supplerende bind (XII-XIII) i årene 1968-70. Thulstrups forøgede udgave blev desuden 1975-78 forsynet med et tre-bindts *Index* (XIV-XVI) udarbejdet af N.J. Cappelørn.¹ Den monumentale udgave (i det følgende *Pap.*) er et særsyn i dansk sammenhæng og repræsenterer en enestående filologisk præstation, der lige fra begyndelsen aftvang respekt også uden for landets grænser. Udgaven hilses fra første binds udgivelse i 1909 velkommen som en værdig og tiltrængt afløser for forgængeren, H.P. Barfod og H. Gottscheds otte-bindts udgave *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer* (1869-81).²

Den første grundige kritiske stillingtagen til og vurdering af *Pap.* lod vente på sig og kan med nogen ret siges at være Henning Fengers *Kierkegaard-Myter og Kierkegaard-Kilder* fra 1976.³ At dette skyldes den omstændighed, at udgivelser, der strækker sig over årtier, generelt først kommer til deres ret og lader sig overskue og bruge kritisk og i dybden, når de foreligger i deres helhed, kan man have en mistanke om. *Pap.* har først med tiden fået ry for at være svær at arbejde med p.g.a. det store materiales svært gennemskuelige organisering og den problematiske kronologisering af udateret materiale. Det synes desuden at forudsætte den totale indlæsthed at finde vej rundt i teksten, og *Index* kan i denne forbindelse næppe overvurderes som en åbning og lettelse i brugen af udgaven.

Vil man nu undersøge udgavens receptionshistorie, konfronteres man med problemet med overhovedet at udskille en særlig reception af Kier-

kegaards litterære efterladenskab, hans papirer, fra Kierkegaardforskningen *ud over* den specifikke omtale og anmeldelse. Det skyldes bl.a. karakteren af forfatterskabet selv. Hvis nemlig et af de fornemmeste kendetegn ved forfatterskabet er den tætte sammenhæng mellem liv og værk, mellem forfatter og -skab, er det ikke overraskende at opdage, at mange behandlinger af Kierkegaards papirer, med de angiveligt mere private dagbogsoptegnelser i de såkaldte journaler, ofte glider umærkeligt over i eller er sammenfaldende med tolkninger af hans trykte forfatterskab. Kortlæggelsen af en egentlig reception af *Pap.* vanskeliggøres yderligere af, at der som nævnt findes to udgaver af Kierkegaards Nachlass, som i et vist omfang blev brugt parallelt, så længe *Pap.* ikke forelå i sin helhed, samt af det omtrentlige tidsmæssige sammenfald, der er mellem udgivelsen af *Pap.* og af de tre udgaver af *Samlede Værker*⁴ – et sammenfald, der gør det svært præcist at udgrænse *Pap.*'s virkningshistorie, dens betydning for arten og retningen af Kierkegaard-forskningen i det 20. århundrede. Der er derfor den dobbelthed i at tale om receptionen af Kierkegaards papirer, at det dels kan gå på den konkrete udgaves, in casu *Pap.*'s, filologiske metode, herunder fx materialeorganiseringen, dels på indholdet, såsom sær- og detalstudier i *Pap.*, den generelle brug af papirerne og i forbindelse hermed Kierkegaard-litteraturens mere principielle opfattelse og diskussion af papirernes plads eller status inden for det samlede forfatterskab.

I det følgende skal disse aspekter af receptionshistorien, der omtrent svarer til det, Henning Fenger i titlen på sin bog kalder kilder og myter, søges dækket i nævnte rækkefølge. Der kan i sagens natur ikke blive tale om en fuldstændig gennemgang af den samlede forsknings forhold til *Pap.*, men for vurderingen af udgavens filologiske aspekters vedkommende skulle det dog være muligt at dække i dybden, hvad man ikke kan dække i bredden. Den allerede fra et tidligt tidspunkt uoverskuelige Kierkegaardlitteraturs omgang med indholdet af den enorme mængde optegnelser i *Pap.* kan derimod kun behandles meget summarisk, ligesom det interessante spørgsmål om papirernes plads inden for forfatterskabet kun vil blive belyst ved punktnedslag hos forfattere, der rent faktisk har ytret sig i den henseende.

Det skal forudskikkes, at metoden med at adskille den, om man vil, formelt og indholdsmæssigt orienterede reception af *Pap.* betyder, at revisioner eller bøger, der beskæftiger sig med begge sider af sagen, evt. i tæt sammenhæng som hos Fenger, i gennemgangen splittes op og figurerer forskudt i artiklen. Endelig er undersøgelsen af receptionshistorien

begrænset til Danmark med nogle få afstikkere til de umiddelbare nabo-lande, primært fordi *Pap.*'s reception i udlandet hovedsageligt sker via udvalgte oversættelser.

2. Udgivelseshistorie og modtagelse

a) *Førsteudgaven (1909-48)*

Førsteudgaven af *Søren Kierkegaards Papirer* udkom i årene 1909-48 i følgende tempo (med den dækkede periode i parentes):⁵

Bind I 1909 (perioden 1831 – 27. jan. 1837), bind II 1910 (27. jan. 1837 – 2. juni 1840), bind III 1911 (2. juni 1840 – 20. nov. 1842), bind IV 1912 (20. nov. 1842 – marts 1844), bind V 1913 (marts – dec. 1844), bind VI 1914 (dec. 1844 – 2. dec. 1845), bind VII 1-2 1915-16 (2. dec. 1845 – 24. jan. 1847), bind VIII 1-2 1917-18 (24. jan. 1847 – 15. maj 1848), bind IX 1920 (15. maj 1848 – 2. jan. 1849), bind X 1-6 1924-34⁶ (2. jan. 1849 – 2. nov. 1853) og bind XI 1-3 1936-38-48 (2. nov. 1853 – 25. sept. 1855).

I Carlsbergfondets beretning for 1907-1908 er under punkt 30 bevilget »Professor A.B. Drachmann, Professor J.L. Heiberg og Overbibliotekar H.O. Lange til Udgivelse af 1. Bind af S. K.s efterladte Papirer ved Arkivassistent P.A. Heiberg 500 kr«. Ideen til udgaven er P.A. Heibergs (bror til J.L. Heiberg), der sammen med sin medarbejder Victor Kuhr i fortalen (dateret »Septbr. 1909«) til første bind kan meddele, at alle principielle afgørelser af spørgsmål vedrørende udgavens plan, karakter og ydre form samt behandlingen af teksten er truffet i samråd med de tre nævnte udgivere af *Samlede Værker*.⁷ *Pap.* er dermed fra begyndelsen projekteret som en naturlig og velgennemtænkt forlængelse af den første samlede udgave af Kierkegaards trykte værker i bevidsthed om nødvendigheden af et hertil svarende komplet korpus af ikke-trykt Kierkegaardmateriale.

Udgavens udgivelseshistorie afspejler afgørende begivenheder i det 20. århundrede, således den økonomiske afmatning og krise i kølvandet på første verdenskrig. Op til 1919 udgives regelmæssigt et bind om året, men niende bind forsinkes, da pristallet stiger fra 100 i 1913 til 306 i 1919 uden, at bevillingerne og tilskuddene fra Carlsbergfondet stiger tilsvarende. Fremstillingsomkostningerne stiger derfor, ligesom bøgernes pris selv (9,00 kr. i 1913, 18,00 kr. i 1918 og 36,00 kr. i 1920), og oven i

den økonomiske misere trues udgavens overlevelse af P.A. Heibergs svigtende helbred. Da bind X 3 udkommer i 1927, var P.A. Heiberg død (1. juli 1926), og bindet indledes med en nekrolog af Victor Kuhr. Einer Torsting kommer til fra og med bind X 2.

Også begivenhederne omkring og under anden verdenskrig reflekteres i udgivelseshistorien. Under Kuhr og Torstings redaktion udsendes i dette tidsrum nogenlunde regelmæssigt en levering hvert andet år indtil bind XI 2, der udgives i 1938. Sidste bind, bind XI 3, forsinkes markant p.g.a. krigen – første verdenskrigs økonomiske nedtur gentager sig, sygdom kommer oveni, og da de to udgivere under besættelsen går under jorden, standser arbejdet på udgaven helt. I Carlsbergfondets beretninger 1940-45 figurerer den normale post til papirerne ikke, og først da hele samlingen af Kierkegaards manuskripter, der under krigen var blevet evakueret fra Universitetsbiblioteket, ved befrielsen overføres fra deres midlertidige beskyttelsessted i Esrum Kloster til Det Kongelige Bibliotek, genoptages arbejdet. Sidste bind udkommer derfor først i 1948.⁸

Fortalen til første bind af *Søren Kierkegaards Papirer* indledes med følgende erklæring:

Udgavens Formaal er at give et Søren-Kierkegaard-Diplomatarium, omfattende:

- 1) Alt hvad der i offentlig eller privat Eje eksisterer eller paaviselig har eksisteret af *litterære* Søren-Kierkegaard-Manuskripter.
- 2) Alt hvad der i offentlig eller privat Eje eksisterer af Dokumenter og Aktstykker vedrørende S. K., hans Forældre og Forfædre.

Udgavens intention er først at bringe »en Række Bind med de *litterære Manuskripter med Undtagelse af Breve, forsaavidt disse ikke er optagne i S. K.s Journaler, dernæst Breve fra, til og om S. K. og endelig Dokumenter og Aktstykker*«. ⁹ Fortalen beskriver herefter materialet, der er lagt til grund for udgaven, med Universitetsbibliotekets samling af Søren Kierkegaards papirer som grundfond; dernæst de to fortegnelser over materialet, der blev udarbejdet af Henrik Lund i 1856 og af H. P. Barfod i 1865; materialets delvist defekte tilstand p.g.a. Barfods beklipninger, opklæbninger, beskrivninger, overstregninger og gennemrettelser med henblik på at sende manuskripterne direkte i trykkeriet som grundlag for hans udgave af de *Efterladte Papirer*; og derpå det i denne sammenhæng mest interessante: stoffets ordning.

Som det fremgår af udgivelsesoversigten (parenteserne) ligger der, ligesom tilfældet er med Barfods udgave, overordnet et kronologisk princip til grund for udgavens materialeinddeling, men hertil kommer et systematisk princip, der erstatter den strengt kronologiske inddeling af optegnelserne med en saglig. Udgiverne begrundet dette med »Materialets egen Beskaffenhed« og deler stoffet efter indholdsmæssige kriterier i tre hovedgrupper: »en Gruppe med Karakteren af Dagbogs-Optegnelser (ligefra løsrevne Udtraab og Notater til sammenhængende Rejsedagbogs-Skilddringer) – en Gruppe knyttet til Udarbejdelsen af Forfatterskab af en eller anden Art (ligefra Smaaafhandlinger og Avisartikler til store Værker) – en Gruppe knyttet til Studium og Læsning (ligefra aforistiske Smaaoptegnelser til hele Kollegier og vidtløftige Excerpter)«. ¹⁰ Disse grupper kaldes herefter A, B og C, og inden for gruppen C indføres yderligere en indholdsmæssig sondring mellem »Theologica, Philosophica og Æsthetica«. Med denne saglige opdeling af materialet og med opgivelsen af et strengt kronologisk princip ser udgiverne sig stillet over for et særligt problem med placeringen af Kierkegaards udaterede optegnelser. Man vælger her en skønsmessig indordning af de udaterede optegnelser imellem de daterede ud fra både ydre og indre kriterier, dog med følgende forbehold:

Men skøndt vi saaledes mener ialtfald for de fleste udaterede Optegnelser Vedkommende at have faaet dem indordnet paa Plads i den kronologiske Rækkefølge, hvor de saa omtrentlig hører eller kan have hørt hjemme, maa det dog udtrykkelig fremhæves, at den i Udgaven stiltiende foretagne kronologiske Indordning, saasnart Betydningen af det Kronologiske skal accentueres, ikke kan tages hen som noget endelig Afgjort, men kun som noget foreløbig hypotetisk, der efter al Rimelighed i mange Tilfælde vil kunne forbedres. ¹¹

Som vi skal se, er det især til dette sidste punkt, de udaterede optegnelser påtvungne kronologisering, at de få kritiske ytringer i samtidens modtagelse af udgaven knytter sig.

I modsætning til forgængerer, H.P. Barfod og H. Gottscheds udvalg *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, modtages *Pap.* som nævnt alt-overvejende positivt i samtiden. De delikate problemer med endnu levende personers nævnelse i Kierkegaards dagbogsoptegnelser, der stødte mange ved udgivelsen af de første bind af *Efterladte Papirer*, ¹² er bog-

stavelig talt faldet bort, og det principielle spørgsmål om retten til at udgive Kierkegaards papirer har kun et svagt ekko, således i konsulent og forstkandidat Ernst Heilmanns kuriøse lille pjeces *Søren Kierkegaards hidtil fortiede testamentariske Villie angaaende hans literære Efterladenskaber*. Heilmann fremdrager her eksistensen af et gammelt dokument, en løs lap, hvori Kierkegaard overdrager professor Rasmus Nielsen ansvaret for at besørge en udgivelse af papirerne, og offentliggør i den forbindelse en brevveksling mellem P.C. Kierkegaard og Rasmus Nielsen fra ti år efter opdagelsen af Kierkegaards testamentariske vilje. Man kan være i tvivl om, hvilken pointe Heilmann i øvrigt prøver at få frem, men pamflettens afsluttende opfordring balancerer på randen af en trussel: »Jeg har nu til d'Hrr. Arkivassistent Heiberg og cand. mag. Kuhr at rette en Opfordring, den nemlig: afhold Dem fra al kritisk Revision af Søren Kierkegaards literære Efterladenskaber, men lad os faa en virkelig Gengivelse deraf; *intet tillagt, intet fortiet*«. ¹³

De første større recensioner af *Pap.* er A.B Drachmanns to anmeldelser af de to første bind i *Tilskueren* fra feb. 1910 og marts 1911. Recensionen af første bind indledes med en diskussion af det af Barfod og P.C. Kierkegaard evt. forrådte testamente, og hele problematikken kaldes »en Strid om Kejserens Skæg«: Kierkegaard har flere steder udtalt sig på en måde, der tyder på, at han forventede sine journaler i hvert fald delvist offentliggjorte – ytringen om Rasmus Nielsen som udgiver har desuden sandsynligvis drejet sig om de litterære forarbejder til Kierkegaards senere trykte skrifter – men hvorvidt Kierkegaard har forestillet sig dem udgivet i deres helhed, er mere tvivlsomt. Drachmann fortsætter:

Man hører ofte, selv af Folk der burde have bedre Forstand, de besynderligste Opfattelser af dette Forhold med Udgivelsen af Afdødes Papirer; ogsaa i Anledning af den nye Udgave af Kierkegaards Efterladenskab er der kommet noget af det sædvanlige Vis-Vas offentlig til Orde. Og dog er Sagen i Princippet ganske simpel – medens den rette Gjennemførelse af Princippet i det enkelte Tilfælde ganske vist kan være yderst vanskelig. Har man Papirer, som man vil unddrage Efterverdenen, saa maa man tilintetgjøre dem selv (...). Gjør man ikke det, saa løber man den Risiko at de bliver offentliggjort efter Ens Død, og offentliggjort med Rette, selv paa trods af Ens udtrykkeligt udtalte Villie (...). Om det er private Optegnelser eller Ting der oprindeligt var bestemte til Offentliggjørelse det drejer sig om, kan intet forandre i Princippet (...). Litteratur-

historien indeholder Exempler nok paa – lige fra Virgils Tid – at efterladte Manuskripter er blevet udgivne mod den Afdødes Villie eller dog uden Hjemmel fra ham. Naar den Slags Ting bare ligger et hundrede Aar tilbage, saa er alle Mennesker glade og tilfredse dermed. Hvergang derimod et nyt Tilfælde indtræder, saa er der altid nogen der himler op om Mangel paa Pietet mod den Afdøde o. s. v. – som om ikke baade Historien og Litteraturhistorien for en meget stor Del levede af den Art »Mangel paa Pietet«. ¹⁴

Drachmann erklærer sig i øvrigt halvvejs inhabil i en kritisk bedømmelse af den foreliggende udgave, fordi han som medudgiver af Kierkegaards *Samlede Værker* har været taget med på råd ved udarbejdelsen af udgivelsesprincipperne. Han gennemgår disse principper grundigt og loyalt og bemærker især, at det er »overordentligt fortjenstfuldt at Udgiverne ikke har skyet Uleiligheden og Ansvarret ved at føre det chronologiske System igjennem; man kan nu virkelig finde sig til Rette i dette Chaos af Lapper og løsrevne Blade, hvad der efter Barfods Udgave var en Umulighed«. ¹⁵ Et lille kritikpunkt udgør efter Drachmanns mening udgivernes tilbageholdenhed over for at gribe ind i Kierkegaards tekst dér, hvor den åbenlyst er gået i stykker. Han giver tre eksempler på dette og håber, at der fremover sættes »en lille Afviser« ved åbenbart fordærvede steder, men er i øvrigt sikker på, at man kan stole på, at »Udgivernes Text giver netop hvad der staar hos Kierkegaard«. ¹⁶

Udgavens noteapparat med bl.a. henvisninger til Kierkegaard-samtidig litteratur roses – det demonstrerer udgivernes imponerende indlæsthed i datidens litteratur og har forudsat et voldsomt tidskrævende arbejde i verificeringen af de enkelte citater. Drachmann nævner derefter udgavens indgående manuskriptbeskrivelser og fornødne tekstkritiske oplysninger og har således gennemgået udgavens filologiske side, som han trods småindvendinger mener vil blive »et Mønster paa hvorledes et literært Efterladenskab af et saadant Omfang og en saadan Betydning bør offentliggjøres«. ¹⁷ Hvis nogen synes, at umagen, der er anvendt på selv de mindste detaljer i tekstarbejdet, ikke står i forhold til deres betydning, har man ikke forstået, at det ejendommelige ved udgiverarbejde netop er, at »dersom det ikke gjøres godt, saa maa det gjøres om, og er altsaa spildt; og at gjøre det godt vil først og fremmest sige at gjøre det nøiagtigt«. ¹⁸

Drachmann går herefter og i sin anden store recension over til at behandle indholdet af de anmeldte bind, et punkt, jeg kort vil vende tilbage

til senere i denne undersøgelse. Nævnes skal blot, at han mener sin kritik af de manglende udgiverindgreb ved de fordærvede steder i Kierkegaards tekst imødekommet ved udgivelsen af andet bind.¹⁹

Pap. bliver i takt med de enkeltes binds udgivelse løbende anmeldt og kommenteret i avisartikler, kronikker og tidsskrifter både inden- og udenlands. Litteraturforskeren Hans Brix er fra begyndelsen overbevist om udgavens nødvendighed i lyset af forgængerens mangelfuldhed. Første bind »dokumenterer ved sit Indhold sin Berettigelse, ligesom Udgivelsens Nøjagtighed synes overordentlig«. ²⁰ Kommende forskere vil råde over »et komplet Materiale af kæmpemæssigt Omfang«, men Brix er mere forbeholden i sin vurdering af udgavens betydning for forskningen: »Det at være Kierkegaardianer vil om muligt i endnu højere Grad end hidtil kræve sin Mands Liv, og for Detailforskninger er der aabnet de videste Marker. Over det centrale i S. Kierkegaards Liv lader sig derimod næppe kaste ny Belysning«. I en dobbeltanmeldelse fra 1912²¹ af Valdemar Ammundsens *Søren Kierkegaards Ungdom* og fjerde bind af *Pap.* konstaterer Brix, at udgaven skrider regelret fremad, »og det sidst udkomne Bind er ligesaa mønsterværdigt besørget som de foregaaende«. Han roser samtidig Ammundsens flid ved i sin fremstilling af Kierkegaards familieforhold, opvækst og ungdom at have fremskaffet materiale, »hvor saadant fattedes«, – uden dog at bemærke, at netop Ammundsens bog i nogen grad demonstrerer mangler ved de første tre udkomne bind af *Pap.* Ammundsen benytter sig nemlig af materiale, der i udgaven enten kun er registreret eller blot er gengivet i uddrag.²² Det er især stof fra første binds C-gruppe, det her drejer sig om, og udgiverne kan tænkes at have skævet til Ammundsens bog, for til forskel fra de tre første bind gengives alt i denne gruppe in extenso fra og med fjerde bind.²³

Ud over Ammundsens indirekte afsløring af mangler ved udgaven, går de få kritikpunkter, der anføres til en begyndelse, måske ikke overraskende på udgavernes dateringer af udateret materiale. Carl Weltzer betvivler fx dateringen af *Pap.* I A 331,²⁴ og Frithiof Brandt vil have flyttet dateringen af »Striden mellem den gamle og den nye Sæbekielder«, *Pap.* II B 1-21, frem fra 1838 til et sted mellem juli 1839 og foråret 1840.²⁵ Endelig går P.A. Heiberg ikke af vejen for at korrigere sig selv dateringsmæssigt ved at argumentere for at bytte om på rækkefølgen af *Pap.* I A 114 og 116.²⁶

Udgivelsen følges som sagt også i udlandet, især i Tyskland, hvor den tyske Kierkegaard-oversætter Christoph Schrempf trofast anmelder den i *Deutsche Literaturzeitung*. En grundig recension foretager også Emma-

nuel Hirsch, der i 1926 i *Theologische Literaturzeitung* efter fremkomsten af tiende binds andet halvbind kalder udgaven »ein Wunder von *Sorgfalt und Liebe*«. ²⁷

Tættest grupperer anmeldelserne sig imidlertid om udgivelsen af sidste bind i 1948, der giver anmelderne anledning til nogle mere opsummerende og overordnede betragtninger, som ikke har direkte relevans for den filologiske side af udgaven. Nævnes skal det dog, at Sven Gundel i *Jyllands-Postens* kronik den 10. jan. 1949 efterlyser et sag- og personregister (navnlig det første), og den lovede udgave af breve til og fra Kierkegaard samt dokumenter og aktstykker. Først når dette foreligger, kan udgiverværket efter Gundels mening siges at være afsluttet.

Endelig skal de to væsentlige forskningshistoriske studier af Aage Kabell²⁸ og Aage Henriksen²⁹ nævnes. Kabells og Henriksens arbejder er besvarelser af en prisopgave i nordisk filologi med titlen »Søren Kierkegaard-Studiets Historie. En historisk og kritisk Fremstilling af dets Faser indenfor dansk, norsk og svensk Forskning« udkrevet af Københavns Universitet i 1944. De udkom i bogform i hhv. 1948 og 1951, og indeholder begge udførlige præsentationer af *Pap.* og nogle få kritikpunkter. Kabell hæfter sig ved, at det ikke er »Udgavens Formaal at erstatte Papirerne – man kan netop ved dens Fuldstændighed og indgaaende Manuskriptbeskrivelser somme Tider fristes til at tro det – men« – og her citerer han udgiverne – »at vise og lette Vejen til nærmere Eftersyn og Undersøgelse«. ³⁰ Dette, at udgaven ikke skal gøre konsulteringen af originalmaterialet overflødigt, finder Kabell på sin plads, men refererer herefter et rygte om, at originalmateriale på mystisk vis er dukket op hos en boghandler. Det drejer sig om et eksemplar af Trendelenburgs *Elementa Logices Aristotelicae* (2. udgave, Berlin 1842) indeholdende Kierkegaards blyantunderstregninger og tilskrivninger, som er gengivet i *Pap.* V C 11-12. En student er efter sigende den 12/4 1941 gået lige ind fra gaden og har købt bogen for ti kroner »efter at Boghandleren selv ... havde fisket det op af en Bogkasse med Makulatur til 50 Øre Bindet«. ³¹ Dette angivelige sløseri, der jo gør konsultering af originalmaterialet umulig, forhindrer dog ikke Kabell i at fremhæve det enorme arbejde, der er nedlagt i hvert bind af udgaven: »Der vil kun være Detailler at korrigere«. ³²

Aage Henriksen knytter i sin gennemgang af *Pap.* ligeledes an til dette punkt – forholdet mellem udgaven og originalmaterialet – uden for alvor at finde det problematisk, at udgiverne for de tre første binds vedkommende har fraveget deres princip om at reproducere in extenso. Når de blot registrerer eller bringer uddrag af Kierkegaards notesbøger med

forelæsningsnotater, excerpter eller oversættelser samt af de bøger eller avisartikler, i hvilke Kierkegaard har understreget passager, er tabet minimalt og udgør i virkeligheden en velgørende volumenmæssig besparelse.³³ Det er denne udeladelse af materiale, som nævnt primært fra udgavens C-gruppe, der senere tjener som et af de vigtigste argumenter for en udvidelse af udgaven, og Henriksen kan da også konstatere, at *Pap.* aldrig blev det komplette Kierkegaard-diplomatarium, det var tænkt som, men 'kun' kom til at bestå af de egentlige litterære Kierkegaard-manuskripter. De manglende breve og dokumenter til, fra og om Kierkegaard er Henriksen således ikke i tvivl om, at udgaven bør forøges med. Han finder i øvrigt – i lighed med Drachmann – udgavens kombinerede kronologiske og systematiske stofopdeling rosværdig, endda så rosværdig i daterings- og referencemæssigt øjemed, at den er at foretrække for originalmaterialet:

Since at the same time it has been attempted to carry through the chronological order within all subordinate groups a comparatively simple and effective means of approximate dating has here been provided. This excellent arrangement of the material alone makes the edition a source so easily referred to and clear that the majority of enquirers must by far prefer it to the original manuscripts.³⁴

Udgavens noteapparat bedømmes mere ambivalent. Noternes blanding af kommentarer og krydsreferencer er en stor hjælp, men er for kommentarenes vedkommende for eksklusivt lagt an med deres primære vægtning af historiske data, biografiske beskrivelser, litterære kildeangivelser o.l. – informationer, der nok kaster lys over den litterære og historiske baggrund for Kierkegaards tekster, men ikke i tilstrækkelig grad er direkte oplysende, som fx i form af oversættelser af græske og latinske passager.³⁵ Krydshenvisningerne i apparatet, der forbinder optegnelser med relaterede steder i papirerne (og i det trykte værk), er ligeledes fortjenstfulde, men er til Henriksens fortrydelse undergået en forandring i løbet af udgaven. Op til bind otte (første halvbind) er disse referencer ikke systematisk ordnede andet end i form af en lighed i de behandlede (fx litterære eller psykologiske) emner, men fra og med dette bind er det ikke længe emnet, men ord og navne som fx »Mynster«, »Martensen«, »Luthersk«, »Nåde«, der udgør grundelementerne i nettet af henvisninger. Når et af disse nøgleord nævnes i teksten, angives kun den umiddelbart foregående og umiddelbart efterfølgende brug af samme ord, hvilket for-

hindrer en systematisk forfølgelse af brugen af ordet/emnet over en længere årrække i Kierkegaards liv og begrænser sig til forandringer eller forskydninger inden for det pågældende binds tidsafsnit.³⁶ Alt dette leder Henriksen frem til en efterlysning – i lighed med Sven Gundel – af et indeksbind, der kan spare den enkelte bruger megen bladren rundt i udgaven.³⁷

b) Anden forøgede udgave (1968-78)

Hovedskikkelsen i anden fase af *Pap.*'s udgivelsehistorie er Niels Thulstrup (1924-1988). Thulstrup var primus motor i oprettelsen af Søren Kierkegaard Selskabet, som blev stiftet den 4. maj 1948.³⁸ Som stud. theol. havde han i en kronik i *Berlingske Aftenavis* den 10. feb. 1948 gjort sig konkrete tanker om, hvad et »Kierkegaard-Samfund« kunne have som arbejdsopgaver, og nævner her bl.a. behovet for et bibliografisk overblik over den store Kierkegaardlitteratur, der allerede på det tidspunkt havde set dagens lys, samt, at det til den nye udgave af papirerne »ville være højst ønskeligt om der engang kom et velordnet Registerbind«.³⁹

Tyvende og sidste bind af *Pap.* blev udgivet i det tidlige efterår 1948, men ved udgavens afslutning stod det klart, at nye opgaver ventede hovedsagelig p.g.a. to af de hovedpunkter, vi har været inde på i det foregående: udgavens faktiske udeladelser af breve til og fra Kierkegaard samt besværet ved at orientere sig i den enorme tekstmængde. I Søren Kierkegaard Selskabets årsberetning for 1951 hedder det: »Fra Gyldendals Forlag er der givet Tilsagn om Forskud til Forarbejder ved Udarbejdelse af 'Søren Kierkegaard: Breve og Aktstykker' samt til Udarbejdelse af et Registerbind til S.K.s Papirer. Disse to Arbejder har Selskabets Bestyrelse overdraget Sekretæren, Niels Thulstrup, at gennemføre«.⁴⁰ Mens *Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard* udkom i 1953, indeholdende 21 forskellige aktstykker fra dåbsattest til testamente, 312 breve og billetter til og fra Kierkegaard samt en foreløbig række dedikationer fra Kierkegaards hånd,⁴¹ lod registerbindet vente på sig. Det var tænkt som en pendant til det godt 500 sider store person- og sagregister som A. Ibsen havde udfærdiget til andenudgaven af de samlede værker, men fik i første omgang blot en nødtørftig forløber i den finske Kierkegaardforsker Kalle Sorainens 90 sider store dupliserede navneregister i A4-format, der i selskabets *Meddelelser* for efteråret 1952, nr. 1, tilbydes i subskription for selskabets medlemmer. Niels Thulstrups arbejde med registerbindet resulterede i et prøveindex, der udkom samtidig med udgivelsen af tidsskriftet *Kierkegaardiana IX* i 1959, og som indeholdt nogle

»Vejledende Bemærkninger« om, at han og hustruen Marie Mikulová Thulstrup på daværende tidspunkt havde udarbejdet sedler til et person- og sagindeks bestående af 70.000 henvisninger til *Søren Kierkegaards Papirer*. Det forblev imidlertid ved dette prøvehæfte, og først i 1968, da Søren Kierkegaard Selskabet i samarbejde med Det danske Sprog- og Litteraturselskab var gået i gang med et fotografisk genoptryk af *Pap.*, omtales projektet igen.

I fortalen til »Anden forøgede Udgave« – for om en sådan var der tale – står at læse: »De optrykte Bind følges af Supplementsbind, der indeholder Rettelser og Tilføjelser til de foreliggende Texter samt de hidtil utrykte Optegnelser (af Gruppe C) fra Søren Kierkegaards Haand. Sidste Supplementsbind indeholder et Person- og Sagregister til hele Udgaven, udarbejdet af M. Mikulová Thulstrup og Udgiveren [Niels Thulstrup]«. ⁴² I 1968-69 udkom så genoptrykket af de tyve oprindelige bind, med ét bind udgivet om måneden, og i 1969-70 de to supplementsbind, hovedsageligt med excerpter og referater af forelæsninger og bøger, som førsteudgaven af *Pap.* havde udeladt. Andenudgaven af *Søren Kierkegaards Papirer* var dog først afsluttet, da Niels Jørgen Cappelørn, som havde medvirket ved udarbejdelse af »Fejl og Rettelser« i supplementsbind XIII og som var blevet overdraget det krævende arbejde med at gennemgå Thulstrups indsamlede seddelmateriale, havde anlagt, nyudarbejdet og udvidet person- og sagregisteret til henved 140.000 henvisninger i *Index* i 1978. ⁴³

Det er, som mere end antydte, registerbindet, der om noget var savnet i forbindelse med papirerne, og det er da også det, der flittigst kommenteres i den samtidige modtagelse af andenudgaven. Johannes Sløk hilser fx andenudgaven velkommen under følgende overskrift i *Aarhuus Stiftstidende* den 2. feb. 1968: »Nu kommer det endelig – Den nye store Kierkegaard-udgave med det register, der har været savnet i 30 år«, og han uddyber senere i artiklen:

Personligt har jeg ofte været i den situation, at jeg vidste, der et eller andet sted stod noget betydningsfuldt, en optegnelse, der kastede et klart lys over problemet. Men hvor skulle man finde den optegnelse? Den kunne principielt stå hvor som helst, og man kunne dog umuligt læse alle 20 bind igennem for at finde den. Et register!, har man da sagt, hvorfor er der ikke register? Nu kommer der altså et, og blot af hensyn til det kunne man fristes til at købe de 22 andre bind.

N.H. Søe er i *sin* forhåndsannonce ligeledes inde på nødvendigheden af »et hårdt tiltrængt registerbind« og har i den forbindelse et hib til registerbindet til 2. udgaven af de samlede værker, som ifølge Søe er »et strålende forbillede på, hvordan sådan noget *ikke* skal gøres«.44 Søe nævner i øvrigt et mere jordnært argument for en genudgivelse af *Pap.*, som går igen i anmeldernes modtagelse af andenudgaven. Førsteudgaven blev i sin tid udgivet i et oplag på bare 500 eksemplarer og var derfor for længst udsolgt i slutningen af 60'erne; hvis værket kunne opdrives antikvarisk, var det bekosteligt – i grel modsætning til de oprindeligt lave priser. De, der ejede *Pap.* var nogle få, ifølge Søe »velhavere«, og der har simpelthen eksisteret et basalt behov blandt Kierkegaardforskere for overhovedet at have adgang til papirerne.45 Det er måske også med dette i tankerne, at Johannes Sløk ironiserer over andenudgavens forhåndsannoncering, der meldte, at udgaven ville blive udsendt i et 'begrænset oplag' – »jeg personligt har aldrig hørt om et ubegrænset oplag«.

Der er ved genudgivelsen af de tyve oprindelige *Pap.*-bind også mere forbeholdne og decideret kritiske røster. Søren Holm repeterer for god ordens skyld den gamle diskussion om det forsvarlige i overhovedet at udgive Kierkegaards papirer, når en del tyder på, at han var imod noget sådant. Holm fører Drachmanns tidligere nævnte argument i marken – hvis Kierkegaard ikke ønskede materialet udgivet, skulle han have brændt det – og tilføjer, at »den, der ikke får den ønskede anerkendelse i livet, kan vel heller ikke have noget imod at få den efter døden«.46 Mere alvorlige er indvendingerne, når det drejer sig om andenudgavens ukritiske genoptryk af førsteudgaven. Mens Jørgen K. Bukdahl nøjes med at finde det påfaldende, »at den ansvarlige ved optrykkningen, dr. N. Thulstrup, ikke har ment det nødvendigt med ændringer – åbenbart har Heiberg og Kuhr gjort deres job særdeles godt i sin tid«,47 er Henning Fenger væsentligt mere betænkelig, når det gælder førsteudgavens to første bind. Fenger anfører ordene fra første binds fortale om bestræbelsen på kronologisk at tilpasse de udaterede optegnelser blandt de daterede, og han kommenterer: »Enhver, der har arbejdet med Papirernes to første bind må erkende, at de hvad stofordning og kronologi angår lader forstemmende meget tilbage at ønske. Blandt andet synes de slet ikke at forsøge nogen sondring mellem fiktivt og ikke-fiktivt stof, noget der unægtelig virker højst forvirrende«.48 Han spørger videre, om det ikke havde været en idé at sætte et hold eksperter på disse to første bind, idet han føler sig overbevist om, at papirkendere og grafologer med hjælp fra en litteraturhistoriker og nogle historikere med kendskab

til 1830'ernes politiske debat ville være nået til ikke uvæsentlige forandringer.

Nyheder var der dog i reproduktionen af de oprindelige tyve bind, nemlig i form af nogle fotografiske gengivelser af Kierkegaards håndskrevne manuskripter til sidst i hvert bind. De kommenteres kun sparsomt i de forskellige formtaler og anmeldelser, men Jens Kruuse er faldet over en gengivelse, der får ham til at anmelde første bind i den nye udgave under overskriften: »På flyvende blade – Den store genudgivelse af Søren Kierkegaards papirer – er den i orden?«⁴⁹ Ud fra en fotografisk gengivelse af originalmanuskriptet mener Kruuse at kunne læse et 'dog' og et udråbstegn, som ikke gengives i udgaven på side 96 (*Pap. I A 172*), hvilket vil sige, »at de oprindelige udgivere har sløset med læsning og afskrift«. Kruuse er dog villig til at tilgive, hvis »de tre nye bind vil bringe korrektioner af sligt«. Det gjorde de tre nye bind ikke, og grunden var ikke sløseri, lige så lidt som de oprindelige udgiveres udeladelse af 'dog' og udråbstegn var det. At Heiberg og Kuhr læser hen over disse, er tværtimod et eksempel på den grundighed, hvormed de har besørget udgaven, idet de har søgt at udskille H.P. Barfods mere eller mindre vilkårlige indgreb i Kierkegaards originalmanuskripter. Og om et sådant indgreb er der her tale, selv om Jens Kruuse er undskyldt med, at dette fremgår noget tydeligere af originalen end af den fotografiske gengivelse.⁵⁰

De tre projekterede nye bind skulle som sagt blive til fem, af hvilke bind XII og XIII udkom planmæssigt i 1969-70 uden dog at påkalde sig synderlig særskilt opmærksomhed hos anmelderne. En væsentlig undtagelse er P.G. Lindhardts recension i *Kierkegaardiana VIII* fra 1971. Lindhardt opridser indledningsvis historien om *Pap.*'s fragmentariske publicering af materiale fra C-gruppen i de første tre bind, hvorefter der (formentlig på baggrund af Valdemar Ammundsens bog, se ovenfor) fra og med bind IV optoges C-gruppestof i fuldt omfang. De udsendte bind XII og XIII rummer derfor alt det fra gruppe C, som den ældre udgave ikke medtog i bind I-III, »og det betyder igen at man skal berede sig på en lidt besværlig læsning, for da nyudgaven ikke bringer det der tidligere har været trykt, må man have både den gamle udgaves I-III og den nyes XII-XIII i hånden og selv foretage den fornødne kombination«. ⁵¹ Lindhardt gennemgår herefter bindenes indhold og dvæler især ved de tre store referater – hvoraf kun det ene er Kierkegaards eget(!)⁵² – i bind XIII af Martensens forelæsninger over den spekulative dogmatik, der efter Lindhardts mening »må kunne udnyttes (med passende forsigtighed) til fornyet studium af Martensens udvikling, rent bortset fra at de i Kierke-

gaard-forskningen har krav på en central plads«. ⁵³ Om anden forøgede udgave generelt vælger han, »både hvad text og – især – noter angår«, Thulstrups eget ord i beskrivelsen af Heibergs og Kuhrs udgave: »Mønstergyldig«. Det er imponerende, hvad der er udrettet for at identificere citater, referater og excerpter, men at oplyse, at Kierkegaard i excerptet af J.C. Lindbergs *Historiske Oplysninger om den danske Kirkes symbolske Bøger* skriver 'Fredrik' i stedet for Lindbergs korrekte 'Frederik', er ifølge Lindhardt næsten for meget af det gode. Han bifalder overordnet fuldstændigheden i det, der er taget med, men stiller sig tvivlende over for værdien af at bringe fx student Kierkegaards græske og hebraiske glosebøger samt hans latinske oversættelser af Det Nye Testamente. ⁵⁴

I en af de få andre anmeldelser af bind XII og XIII gør N.H. Søm i juni 1970 opmærksom på, at de nye bind kan købes særskilt, og at der til samtlige 22 tekstbind efter planen i løbet af efteråret skulle »komme to bind med 'indeks'. Også disse to bind er udarbejdet af Thulstrup, hvilket som bekendt er en garanti for kvalitet«. ⁵⁵ Planen kom som bekendt ikke til at holde stik, men det fremgår af bemærkningen, at man under arbejdet med nyudgivelsen tilsyneladende har erkendt, at et enkelt indeksbind som oprindeligt annonceret ikke var nok. Da *Index* udkommer, er hele projektet undergået en principiel forandring og helt og holdent lagt i hænderne på Niels Jørgen Cappelørn, under opsyn af Kierkegaard Selskabets to nestorer F.J. Billeskov Jansen og N.H. Søm.

Cappelørn redegør i indledningen til det nye indeks, som også er ledsaget af et bibelindeks på omtrent 50 sider, for hensigten med, principerne bag og opbygningen af det nye »generalindex« og betoner, at indekset er tænkt som et hjælpemiddel til læsere af *Pap*. »med henblik på såvel den begrebs-analytiske som den historisk-biografiske Kierkegaard-forskning«. Dette har fordret »en alfabetisk ordnet, så vidt muligt dækkende fortegnelse over person- og stednavne, litterære, filosofiske, teologiske og mere almene begreber, bogtitler (herunder også titler på Kierkegaards egne skrifter), citater og specielle kierkegaardske udtryk, alle med udvalgte kontekster«. Opslagsordene og den gennemførte kontekstangivelse ledsages endvidere af krydshenvisninger mellem de enkelte opslagsord. ⁵⁶

Sammenlignet med Thulstrups oprindeligt skitserede register, prøveindekset, er dette en væsentlig udvidelse, og Thulstrup, der af forskellige årsager var blevet udelukket fra arbejdet, har tilsyneladende ikke selv været indforstået med den voldsomme ekspansion i antallet af opslags-

ord og navnlig ikke med den udførlige kontekstangivelse, som måske kunne foranledige den ubefæstede læser til udelukkende at nøjes med at læse indekset. I en kort notits i *Kierkegaardiana XI* fra 1980 påtaler han udgivelsens unødigt store forsinkelse (og dermed følgende forbrug af bevillinger!) og fortsætter: »Med alt sit overflødige Pedanteri og Mangel paa Skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt er Index dog et Hjælpemiddel til Studiet af Kierkegaard; men det overflødigdgør bestemt ikke en grundig Læsning af Texterne selv«. ⁵⁷ Nogle år før er hustruen Marie Mikulová Thulstrup ved udgivelsen af første bind af *Index* inde på det samme, men hun er endnu mere kras i sin kritik. Sammenlignet med det oprindelige prøveindeks, »som indeholder korte prægnante, træffende henvisninger, der som regel ikke fylder mere end én linje, breder det cappelønske index sig snakkesaligt og unødvendigt over mange linjer«. Cappelørn's indeks er »uoverskueligt og vanskeligt brugbart«; det er tilsyneladende ikke beregnet på en alvorlig Kierkegaard-læser, »der ikke har behov for at få citeret hele sætninger med verber, adjektiver og det hele, men for én, der aldrig i sit liv har læst Kierkegaard«, og en sådan bør i øvrigt ikke begynde med et indeks, thi et indeks »bør aldrig erstatte læsningen af værker, hvilket nok skal blive tilfældet med det foreliggende register«. ⁵⁸

Denne bekymring på læserens vegne er ægteparret Thulstrup ene om. Over en bred front er der enighed om værdien af det nye indeks. Indekssets læseværdighed prises uden betænkeligheder, og især dets kontekstangivelse vurderes at lette tilgangen til papirerne betydeligt, således fx Hermann Deuser og Bernd Henningsen, ⁵⁹ og ved anden forøgede udgaves afslutning mener Per Lønning, at der tilkommer Cappelørn særskilt hæder for udarbejdelsen af registeret. ⁶⁰

Endelig skal en enkelt overordnet indvending ved udgivelsen af andenudgaven medtages. Det drejer sig om den tidligere nævnte separatudgave af Kierkegaards breve, dedikationer og aktstykker – *Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard* – der udkom i 1953. Eftersom materialet ved andenudgavens fremkomst rent faktisk forelå, er det ifølge Haftor J. Viestad en fejl, at det ikke indgår i den samlede udgave af papirerne i overensstemmelse med de oprindelige udgiveres plan. ⁶¹

Når jeg i det foregående har dvælet ved kritikpunkterne af *Pap.*, er det bl.a., fordi der er langt imellem dem. Anmeldelserne er, især til en begyndelse, fulde af lovord over udgaven, og først med tiden rejser der sig de få, men væsentlige kritikpunkter, vi har været inde på.

Med Henning Fengers bog *Kierkegaard-Myter og Kierkegaard-Kilder* fra 1976 forholder det sig omvendt. Fenger opsummerer langt hen ad vejen den hidtidige kritik samtidig med, at han udvider og uddyber den, men kritikken er her gennemgribende, stilen polemisk og ironisk, og de rosende ord begrænser sig omtrent til en beundring for arbejdsindsatsen og det monumentale i udgivelsen. Men selv udgivelsesarbejdets »Sisyfosopgave« har ifølge Fenger et tvivlsomt præg af at være søgt løst af forskere med udpræget teologiske, filosofiske og filologiske forudsætninger, og han savner især, som han allerede var inde på i sin forhånds-anmeldelse i 1968 af andenudgaven, historikere til at tage sig af en forsvarlig udgave af ungdomspapirerne. Hvad værre er, så er hele udgavens oprindelige intention om at være et Søren-Kierkegaard-Diplomatarium, som det kommer til udtryk i fortalen til første bind fra 1909, ikke alene ikke opfyldt, men i sig selv en altfor omfattende ambition, der per definition skaber forvirring. Fenger kritiserer bl.a. den uklare tale om 'litterære' Kierkegaard-manuskripter og 'breve fra Kierkegaard', som udgør et særligt problem, fordi der ikke er reflekteret over disse breves mulige karakter af fiktion. Han konkluderer: »Heiberg & Kuhrs udgave, dens plan og inddeling, er fra starten uklar og upræcis«. ⁶² H.P. Barfods hårdhændede omgang med originalmanuskripterne, som gjorde *Pap.* afhængig af *Efterladte Papirer*, Barfods fortegnelse og hans afskrifter af originalmanuskripterne som kilde til optrykket, tager Fenger nærmest i forsvar og finder Heibergs og Kuhrs ublide omtale af Barfod og hans tids syn på udgivelsespraksis nedladende.

Hvad angår *Pap.*'s udgivelsesprincipper, med tilsidesættelsen af den strengt kronologiske stofordning til fordel for en saglig-systematisk i en A-, B- og C-gruppe og inden for C-gruppen en yderligere opdeling i Theologica, Philosophica og Æsthetica, »er det lykkedes udgiverne at tilvejebringe et fuldstændigt og mirakuløst kaos, om hvilket man uden malice kan bruge Kierkegaards egne ord: 'Discursive Reasonements og ubegribelige Apropos betræffende den høiere Galskabs Kategorie' (II A 808)«. ⁶³ Hvor H.P. Barfod i det mindste lagde kortene på bordet og tilstod sin egen magtesløshed og mangel på konsekvens over for Kierkegaards reelt usammenhængende og problematiske optegnelser, lader udgiverne af *Pap.* hensynet til samhörigheden eller den tilfældige sammenknytning optegnelserne imellem overveje hensynet til den kronologiske rækkefølge, hvilket i Fengers øjne er vildledende. Det er håbløst at påtvinge kompleksiteten i de kierkegaardske optegnelser, særligt i ungdomspapirerne, en sådan orden. Derfor havde det med hensyn til disse,

ifølge Fenger, været ærligere, »om man havde valgt *enten* at udgive de af Barfod netop nævnte 12 bøger eller hefter fra før journalerne med tillæg af løse papirer, *eller* at optere for princippet: daterede optegnelser for sig, udaterede for sig«. ⁶⁴

Fengers principielle kritik af *Pap.* kulminerer i citatet af udgivernes ord om deres praksis med at indordne de udaterede optegnelser blandt de daterede, »den vigtigste passus i Heiberg & Kuhrs lange fortale«, som uformidlet gengives i andenudgaven. Med indledende adresse til udgivernes kancelliagtige stil kommenterer Fenger denne praksis:

Oversat til jævnt dansk: man har puttet de mange udaterede lapper ind, hvor man fandt, de passende kunde bruges i den Kierkegaard-opfattelse, man nu engang havde! Det er mildest talt forbløffende, at man i Papirenes anden udgave, fotografisk bevares, intet hensyn har taget til udgivernes egen mening om kronologiens højst tvivlsomme værdi. Tiden må være inde til at sætte et hold af eksperter på den opgave at bestemme dvs datere og placere Kierkegaards ungdomspapirer. Vi har i Annelise Garde en dygtig grafolog, og Det kongelige Bibliotek råder både over eksperter og tekniske hjælpemidler, der kan identificere papirsorter, vandmærker, blæktyper etc. Selvfølgelig når man aldrig fuld sikkerhed i bestemmelsen af, hvornår Kierkegaard skrev hvad, men vi kan ikke være bekendt i dag at slå os til tåls med Heiberg & Kuhrs resultater. ⁶⁵

Heller ikke *Pap.*'s manuskriptbeskrivelser bagerst i hvert bind, som af anmeldere før Fenger ikke kritiseres for andet end højst at være overflødig, undgår hans kritik. Ved at sammenligne originalmanuskripter – i dette tilfælde de mange små lapper, der udgør journalen FF – med udgivernes oplysninger, falder det bl.a. Fenger for brystet, at man kun vanskeligt ud fra manuskriptbeskrivelserne kan udlede, at to optegnelser, der ikke bringes efter hinanden, rent faktisk udgør for- og bagside af samme lap. Han runder sin kritik af den filologiske side af udgaven af med, akkurat som Drachmann i 1909, at forlange pedanteri af udgivere af Søren Kierkegaards papirer. Pedanteri er ikke blot en dyd, men et *must*. Desuden foreslår han, at en videnskabelig udgave på venstre side bringer fotografisk optryk af de mange forskellige løse sedler og på højre beskrivelser og kommentarer. »Det må vi nok have råd til. Vi har kun een Kierkegaard«. ⁶⁶

I den nye videnskabelige udgave af *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997-) er meget af Fengers kritik af *Pap.* imødekommet – om end der ikke just har været råd til at bringe fotografiske optryk af hver eneste af Kierkegaards utallige beskrevne smålapper. I en artikel fra 1994 ridser Joakim Garff perspektiverne op for den nye databaserede udgave og gennemgår ved samme lejlighed ældre og nyere udgaver af Kierkegaards skrifter, herunder *Søren Kierkegaards Papirer*. Garff tilslutter sig Fengers problematisering af *Pap.*'s materialeorganisering og konstaterer, at der forestår en ny udgivergruppe opgaven med at reorganisere og derigennem gentilvejebringe materialets oprindelige kronologi. Uden at komme nærmere ind på retningslinjerne for den nye udgaves behandling af papirerne,⁶⁷ skal det her blot anføres, at artiklen derudover peger på især to kritikpunkter, der ikke har været fremført i de hidtidig gennemgåede recensioner, formentlig fordi det bl.a. kræver besigtigelse af originalmanuskripterne. Det drejer sig om *Pap.*-udgavernes manglende blik for manuskripterne grafiske signaler, bl.a. de talløse og ofte meget vigtige marginale tilføjelser, samt organiseringen af B-sektionen, der skulle tjene til indblik i Kierkegaards værkers tilblivelsesproces, men som ifølge Garff er så bagvendt udført, at materialet omtrent mister sin værdi.⁶⁸

Som filologisk medarbejder ved den nye udgave vil jeg afslutningsvis tilføje et par personlige erfaringer med *Pap.*, som kun den, der til daglig arbejder med Kierkegaards håndskrevne manuskripter, kan gøre sig. Det drejer sig især om etableringen af det tekstkritiske apparat, der i den nye udgave bringes nederst på hver side og som i *Pap.* er bragt sammen med manuskriptbeskrivelserne bagerst i hvert bind. Her har det vist sig, at der indtræder et ganske markant fald i kvaliteten af *Pap.*'s oplysninger fra og med bind IX. Hvor man til og med bind VIII trygt har kunnet forlade sig på, at *Pap.*-udgiverne har registreret stort set alt, hvad der foregår af rettelser fra Kierkegaards egen hånd, og med stor præcision har luget Barfods indgreb ud af teksten, så sker der pludselig det, at udgiverne (eller deres medhjælpere?) læser hen over hele ord, foretager unødvendige forskønnelser af Kierkegaards tekst og stiltiende retter steder, der ikke har rettelser behov. Man befinder sig dernæst i den lidt bagvendte situation, at *Efterladte Papirer* ofte er en mere pålidelig støtte i tekstetableringsarbejdet end *Pap.*, først og fremmest fordi den solide tysker H. Gottsched erstatter H.P. Barfod som udgiver af *EP* for omtrent samme tidsperiodes vedkommende og viser sig at være en yderst omhyggelig tekstudgiver.⁶⁹ Man kan spekulere om grundene til denne niveausænkning (bind IX er

etableret i de første hårde år efter første verdenskrig), og når det er sagt, skal det samtidig understreges, at de oprindelige udgivere af *Pap.* også herefter var i besiddelse af betydelig videnskabelig akribi og uden sammenligning er at foretrække som udgivere for Niels Thulstrup, hvis udgave af bind XII og XIII lader meget tilbage at ønske i filologisk henseende (se fx note 52).

3. Studier i *Pap.*

Fra gennemgangen af den filologisk orienterede del af modtagelsen af *Pap.* skal det i det følgende handle om den væsentligt mere u håndterlige del af receptionen, der drejer sig om udgavens indoptagelse i forskningen og litteraturen i øvrigt, udgavens mere konkrete brug. Som nævnt i indledningen er det karakteristisk for Kierkegaard-studiet, at der er en uklar grænse mellem brugen og tolkningen af det trykte værk og papirerne. Papirerne synes typisk at fungere som en slags folie for mange af studierne, og de inddrages gerne som et dokumentmateriale, der citeres som belæg for, hvad Kierkegaard har ment – evt. hvad han *også* har ment – eller som et fond af historiske og biografiske oplysninger. I denne henseende er det påfaldende, at Kierkegaards papirer ofte uden videre identificeres med hans journaler, altså det, der overvejende udgør A-sektionen i *Pap.* Trækkes stof fra de andre materialegrupper i *Pap.* frem, betragtes det gerne, selv af Kierkegaardeksperter, som ‘gemt væk i *Pap.*’.⁷⁰

Den biografiske orientering, der var dominerende i forskningen i hele den periode, førsteudgaven af *Pap.* udkom i, er foregrebet dels af selve udvælgelsesprincippet i forgængerens H.P. Barfods udgave, hvis formål var at samle alt, der kunne tjene »til at belyse eller forklare [S.K.’s] Liv og Udvikling med Henblik paa den fremtidige Skildring af hans Historie«,⁷¹ og dels af Georg Brandes, der som den første systematisk inddrog papirerne i sin tolkning af forfatterskabet som et udtryk for Kierkegaards personlighed. Med sin bog fra 1877 kan Brandes siges at grundlægge Kierkegaardstudiet.⁷² *Pap.*-udgiveren P.A. Heiberg, hvis forskning uden videre kan kaldes studier i papirerne,⁷³ kan på trods af sin bevidste afstandtagen til Barfods udgivelsesprincipper selv beskyldes for på forhånd at have anlagt *Pap.* i overensstemmelse med en bestemt tolkning af Kierkegaards biografi. Det er hans teori om Kierkegaards religiøse udvikling som en ‘helbredelsesproces’, kulminerende i bogen fra 1925,⁷⁴

som formentlig har bestemt hans datering af særligt vigtige af Kierkegaard udaterede optegnelser.⁷⁵ Udformningen af de tidstavler, der er placeret forrest i *Pap.*-bindene, kan desuden, med deres lidt tilfældige blanding af store og små begivenheder, mistænkes for indirekte at skulle demonstrere tesen om Kierkegaards liv som en religiøs afklaringsproces med indbyggede kriser undervejs. Heiberg er et eksempel på den indtrængende psykologiske forskning, der er så fremtrædende i de første årtier af *Pap.*'s udgivelse, men han er temmelig alene om at betragte Kierkegaards udvikling som en afklaring (se note 102). Langt hovedparten af tidens psykologiske eller psykiatriske studier af Kierkegaard benytter sig af et patologiserende vokabularium og følger med Kresten Nordentofts ord den af Brandes angivne rute: at studere Kierkegaard som psykologisk problem, ikke som psykolog.⁷⁶

Hans Brix' profeti om, at der med udgivelsen af *Pap.* var åbnet en vid mark for detailstudier i Kierkegaards liv, kom til at holde stik, – hvilket dog næppe skyldes det nye, *Pap.* bragte for dagen, men snarere en særlig subjektivt indstillet tidsånd, der slog igennem på snart sagt alle humanistiske forskningsfelter i tiden omkring første verdenskrig. Nu er særstudier i Kierkegaards liv ikke det samme som særstudier i *Pap.*, faktisk fristes man til at henregne mange af de psykologiske og/eller personalhistoriske studier til kategorien 'det, der netop *ikke* står i *Pap.*' Frithiof Brandt kan føres som vidne for noget af den særlige forførelse, der ligger i beskæftigelsen med Kierkegaards papirer. Han er repræsentant for en ganske omfangsrig litteratur om Kierkegaards udseende og dets betydning for hans sjælelige konstitution, som kulminerede med Rikard Magnussons dobbeltværk *Søren Kierkegaard set udefra* (tilegnet Brandt) og *Det særlige Kors* fra 1942. Brandt bidrog til denne vidtløftige gren af forskningen med *Den unge Søren Kierkegaard* fra 1929, hvor han indledningsvis udnævner Kierkegaards journaler til hovedkilde for forståelsen af ham. Journalerne lærer os ifølge Brandt Kierkegaard at kende indefra, som han var, ene med sig selv, men hvordan han tog sig ud i andres øjne, giver journalerne ingen oplysninger om: »De fleste kierkegaarddyrkere har sikkert følt vanskeligheden ved at se ham udefra. Hvordan var han ansigt til ansigt? Hvilket indtryk fik man af hans væsen og karakter? Hvordan bevægede han sig i dagliglivet, og hvordan var han i personlig omgang?«⁷⁷ Det er her, som om interessen for det indre af sig selv slår om i interessen for det ydre – fra det, der angiveligt står i *Pap.* til det, der ikke står i *Pap.* Denne tilbøjelighed til at søge virkeligheden bag teksten er måske især påfaldende for de perioders vedkommende, hvor papirerne

er den vigtigste og ofte eneste kilde til Kierkegaards liv og tanker, og der kan næppe herske tvivl om, at *Pap.*'s mange optegnelser har tiltrukket sig særskilt opmærksomhed, når det gælder årene inden det egentlige forfatterskabs begyndelse, 1833-43, og årene umiddelbart op til kirkekampens udbrud i 1854.

Således afføder udgivelsen af *Pap.* – med dens i forhold til forgængeren væsentligt forøgede antal optegnelser fra Kierkegaards yngre år – helt fra begyndelsen den ene detailundersøgelse af hans ungdomsliv og dets hemmeligheder efter den anden. Allerede A.B. Drachmann forfølger med sin anden recension af udgaven i 1911 et af de mest stædigt tilbagevendende spor i Kierkegaardforskningen, nemlig dateringen og tolkningen af *Pap.* II A 802-807. Disse seks optegnelser kaldes som bekendt under ét »Jordrystelsen« og fremstår som et særligt emfatisk koncentrat af det afgørende for Kierkegaards åndelige udvikling. I udgavens første årtier endevendes optegnelserne foruden af Drachmann bl.a. af V. Ammundsen, P.A. Heiberg, Hans Ellekilde, Joh. Landmark og førnævnte F. Brandt. Linjen kan imidlertid trækkes hele vejen op igennem århundredet, helt op til den nyeste nutid med Poul Behrendts overraskende nye syn på sagen.⁷⁸

Et mere spekulativt spor lanceres med P.A. Heibergs bog fra 1912, *En Episode i Søren Kierkegaards Ungdomsliv*, der indeholder den berygtede tese om Kierkegaards formodede bordelbesøg. Ud fra et 'slip' på 30 dage i foråret 1836 i den ifølge Heiberg ellers så letpåviselige kronologi af Kierkegaards ungdomsoptegnelser, mener han at kunne få plads til en sådan visit – samt, at Kierkegaard har 1) fået tilsendt tre numre af *Humoristiske Intelligentsblade* fra Reitzel, 2) fået repareret et par sorte benklæder, 3) ladet sy ny sort klædesfrakke til 36 rigsdaler, 4 mark og otte skilling og 4) hjulpet sin far med at udarbejde husbeboerlisten for ejendommen Nytorv nr. 2. Henning Fenger, manden bag den punktvisse sammenfatning af Heibergs fremstilling, fremhæver denne bog som et udtryk for sin formodning om, at Heiberg måske ikke blot uddrager sin forskning af papirerne, men – som nævnt oven for – omvendt kan tænkes at arrangere optegnelserne i *Pap.*, så der bliver plads til et sådant bordelbesøg.⁷⁹

Ungdomsjournalerne har imidlertid ikke kun foranlediget dybsindige tolkninger af Kierkegaards karakter ud fra fysiske omstændigheder eller af enkeltbegivenheders konsekvenser for hans liv og arbejde. En senere og mere begrebsanalytisk del af forskningen har kastet sig over ungdomsoptegnelserne som en særlig privilegeret indgang til det senere forfatter-

skabs anliggende og metode. Hos Gregor Malantschuk⁸⁰ studeres *Pap.* fx som eksklusiv kilde til belæg for tesen om Kierkegaards tænknings gradvise udvikling fra en oprindelig 'objektiv' orientering til en senere bevidst koncentration om subjektets virkelighed, alt sammen inden 1843. Der er her tale om *Pap.* som en slags forarbejde til og foreløbig afklaring af centrale dele af Kierkegaards såkaldte dialektiske metode inden det egentlige forfatterskabs begyndelse; en slags work-in-progress, hvor værket – papirerne – er manden eller tænkeren undervejs.

De hidtil nævnte værker trækker i al væsentlighed på stof fra *Pap.*'s A-sektion. Niels Thulstrup er i sin egenskab af *Pap.*-udgiver ligesom P.A. Heiberg i den situation, at han kan gøre brug af hidtil upubliceret materiale. I sin disputats om *Kierkegaards Forhold til Hegel* fra 1967 er det materiale fra C-gruppen, der kan kaldes Thulstrups specialitet – det, der et par år senere blev udgivet som bind XII og XIII og som bl.a. indeholder dogmatiske og religionsfilosofiske udredninger af Erdmann, Martensen og Marheineke, Schellings forelæsninger over *Philosophie der Offenbarung* samt uddrag af Werders og Hegels æstetikker. Men derudover benytter Thulstrup sig af sin indlæsthed i *Pap.* til at forfølge sit emne ud i alle kroge af udgaven, og han har blik for det forhold, at optegnelserne i grupperne A og C er forholdsvis færre i det tidsrum, hvor Kierkegaards værker for alvor vælder frem, 1842-46 – en periode, hvor B-optegnelserne af samme grund eksploderer – mens journalerne tilsvarende svulmer i publikationspausen fra efteråret 1851 til slutningen af 1854, da kirkestormen sætter ind.⁸¹

Netop fremstillinger og tolkninger af kirkestormen eller, alt efter temperament, kirkekampen drager derfor naturligt *Pap.* ind i søgelyset, i hvert fald, hvis forsøget går ud på at se aktionen i 1854-55 i dens sammenhæng, eller mangler på samme, med det foregående forfatterskab.⁸² En kender og flittig benytter af *Pap.*, Kresten Nordentoft, opridses i indledningen til sin bog »*Hvad siger Brand-Majoren?*« *Kierkegaards opgør med sin samtid* fra 1973 hidtidige kirkekampstolkninger som fx 'udglidningsteorien' og 'indrømmelsesteorien' og er i sin egen gennemgang af sagen af den opfattelse, at Kierkegaard fører et dobbelt bogholderi i perioden: siger ét i sine artikler, fx den rundhåndede brug af helvedestruer, og noget andet i sin 'private dagbog', hvor det fremgår, at han ikke selv tror på en evig fortabelse. Dette får Joakim Garff i *Den Søvnløse – Kierkegaard læst æstetisk/biografisk* fra 1995 til at anklage Nordentoft for at insistere på en solid cæsur mellem 'privatpersonen Kierkegaard' og 'forfatteren og tænkeren af samme navn'.⁸³ Garff operer med sin

»bio-grafiske« læsning for teorien om, at der er konsekvens og kontinuitet mellem det foregående forfatterskab og kirkekampen – om end ikke just Kierkegaards egen opfattelse af kontinuiteten og konsekvensen. Dette bundes bl.a. i et andet og mere artikuleret syn på papirerne end hos Nordentoft, som ikke rigtig kan siges at have noget principielt syn på dem. Herom senere.

Garff gør især front mod de eksistentiale og eksistensteologiske udlægninger af Kierkegaards forfatterskab, hvis vigtigste repræsentant i Danmark er Johannes Sløk. Sløk analyserer også kirkekampen, grundigst og med udgangspunkt i papirerne i *Da Kierkegaard tav. Fra forfatterskab til kirkestorm* fra 1980. Han konstaterer her to sagligt set uafhængige udviklingslinjer hos Kierkegaard: én, der går fra at handle om menneskets mulighed for at kunne etablere sig som enkeltmenneske i personlig selvbestemmelse og selvansvarlighed i en samfundsmæssig kontekst, til at handle om total uensartethed med det bestående; og en anden, der foregår i Kierkegaards egne teologiske begrebsbestemmelser og beskriver overgangen fra at betragte kristendommen ud fra Jesus som Guds historisk-gørelse til at lægge vægten på Jesus som forbillede for livsførelsen. Det mærkelige er nu ifølge Sløk, at Kierkegaard ikke selv ser, at der er tale om to forskellige udviklingslinjer, og det viser sig ved, at de i hans journaloptegnelser går i ét. Kierkegaards angreb på statskirken er de mange overvejelser omsat til handling legitimeret ved det geniale forfatterskab, han kan påberåbe at have bag sig. Kierkegaard føler dermed selv, at hans kirkestorm er i logisk overensstemmelse med hans forfatterskab, mens Sløks analyser viser, at der er en modsigelse mellem forfatterskabet på den ene side og journalerne og kirkekampsartiklerne på den anden.⁸⁴

En noget anden udlægning af sammenhængen mellem det tidlige og sene forfatterskab finder man hos Hermann Deuser i hans habilitation fra 1978 *Dialektische Theologie. Studien zu Adornos Metaphysik und zum Spätwerk Kierkegaards*. Deuser tager ligeledes udgangspunkt i Kierkegaards journaler, som han mener ikke alene udgør baggrunden for det sene værk, men i en vis forstand *er* dette, da det sene værk (1848-55) kun udformes som egentlig litteratur ved sin begyndelse (Anti-Climacuskrifterne) og ved sin afslutning (*Øieblikket*). Deuser lægger sig tæt op ad Kierkegaards egen opfattelse af sit forfatterskab som en enhed og betragter det sene værk som en tiltagende spænding, der finder sin udløsning i kirkekampen. Nok undergår forfatterskabet en forandring fra 1848 og frem, men at tale om et decideret brud mellem den tidlige og se-

ne Kierkegaard er at overse, at forandringen alene består i, at den lidenskabelige subjektivitets patos afløses af den kristelige lidelses patos (: forskellen på Climacus og Anti-Climacus). Kontinuiteten og konsekvensen er ifølge denne tolkning (modsat Sløks opfattelse) bevaret, og det er en kontinuitet og konsekvens, der (modsat Garffs opfattelse) tilmed væsentlig er i overensstemmelse med Kierkegaards egen forståelse af sammenhængen.⁸⁵

Endelig må vi ikke glemme Henning Fenger, der ganske vist ikke har ydet forskningsbidrag til kirkekampen, formentlig fordi kildematerialet her er ret uproblematisk, men til gengæld har så meget desto mere til belysning af Kierkegaards ungdomsår. Ud over bemærkningerne til bordel-episoden og den psykologiserende del af forskningen er der fx opgør med dele af historierne om hans religiøse gennembrud og pilgrimsfærd til faderens hjemegn, den såkaldte Jyllandsrejse i 1840.

Derudover udlægger Fenger i sin bogs næstlængste kapitel – det længste handler om forholdet mellem P.L. Møller, H.P. Holst og Kierkegaard indtil 1843 – de berømte ungdomsoptegnelser fra Gilleleje i sommeren 1835, herunder brevet til P.W. Lund (*Pap.* I A 72). Op imod Kuhr og Heiberg og Niels Thulstrup rejser han tvivl om, hvorvidt optegnelserne sigter til virkelige hændelser og er i stedet af den opfattelse, at de er litterære udkast til en brevnovelle, som Kierkegaard under blichersk indflydelse skal have arbejdet på i denne periode. Brevet til Lund er således fiktivt, med en fiktiv datering, og formentlig først skrevet i slutningen af 1836, og Fenger hænger hele sin teori om brevnovelleprojektet op på den udtærede *Pap.* II A 46, der kaldes den »helt centrale optegnelse, den mangeløse opdagelse og hemmelige note« med dens antydning af, at Kierkegaard på et eller andet tidspunkt har arbejdet på et skrift med arbejdstitlen »Breve«.⁸⁶

Et særligt kapitel vier Fenger til Niels Thulstrups disputats om Kierkegaards forhold til Hegel. Her sætter han især ind over for Thulstrups forståelse af Kierkegaards stillingtagen til den hegelske filosofi i ungdomsoptegnelserne som en afklaringsproces, der var tilendebragt omtrent samtidig med offentliggørelsen af *Enten – Eller*. Fenger opfatter modsat årene 1835-43 som én vældig gæring og vil først med *Afsluttende videnskabelig Efterskrift* høre tale om en afklaring i forholdet til Hegel. Fenger støtter sig til sine analyser af kilderne, herunder forståelsen af Gillelejeoptegnelserne som fiktive – og det går ikke an som Thulstrup at bruge fiktivt stof på linje med virkelige breve og dagbogsoptegnelser,

hvilket ifølge Fenger burde have stået Thulstrup klart allerede i 1953, da han udgav *Breve og Aktstykker*.⁸⁷ Også den ufuldendte filosofiske novel-
le *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est* (Pap. IV B 1),
som Fenger mener, at forskningen på det groveste har udnyttet som bio-
grafisk kilde, drages ind i argumentationen mod Thulstrup. Her anfægter
Fenger dels dateringen af skriftet, idet han skelner mellem udarbejdelsen
og den egentlige nedskrivning, dels det åbne, definitive brud med Hegel
og Heiberg, som Thulstrup læser ud af det.⁸⁸

De omnibus dubitandum est er også mottoet for Fengers egen bog, og
for at runde behandlingen af denne »kildekritikkens svar på Sherlock
Holmes« (Joakim Garff) af, er det måske mest passende at gøre det med
en anmeldelse af hans bog, der her betegnes som »Afmytologisering af
Kierkegaard«. Det er Johannes Sløk, der i *Dansk Teologisk Tidsskrift* i
det væsentlige roser Fenger for hans elegante, til tider lovlig elegante, stil
og præcise redegørelser, men afslutter med en »drilagtighed«: To gange
hentyder Fenger til Kierkegaards tale om »at springe ud på de 70.000
favne« (s. 8 og 142), men Sløk vil frygtelig gerne vide, hvor Kierkegaard
nævner dette; ganske vist taler Kierkegaard adskillige steder om at flyde
eller ligge »derude på de 70.000 favne«, men at springe?! »Det er en
Kierkegaard-mythe, som udelukkende skyldes Kierkegaard-forskere, der
bliver ved at gentage den, og helt uden at tænke sig om«.⁸⁹

4. Spørgsmålet om papirernes plads inden for forfatterskabet

Den gamle diskussion om berettigelsen i at udgive Kierkegaards papirer
og det medfølgende argument, at han jo bare kunne have brændt dem,
hvis han ikke havde ønsket dem kendt af eftertiden, fik i 1959 en ny drej-
ning med Jørgen Bukdahls artikel »Kierkegaard-Narkomani« i *Dansk
Udsyn*. Heri skriver han indledningsvis:

Man kan stundom falde i tanker over, om det ikke havde været
bedst, at Kierkegaards papirer og breve var blevet brændt, saadan
at han kun virkede gennem de skrifter, han direkte havde skrevet
for offentligheden. De virker som et samlet hele, der fra disputat-
sen og til »Øjeblikket« paa bred og fyldig maade udtømmende af-
dækker hans intention, hvis de da læses med eftertanke og for-
stand. Papirerne følger ikke noget nyt til, men giver os gennem dag-

bøgerne den personlige baggrund, de mange refleksioner, der er ligesaa mange forøvelser til de afgørende passager i skrifterne, samt naturligvis en hel række overvejelser, der ikke kom med i skrifterne. Men samtidig har de været med til at afspore Kierkegaard-forskningen fra at beskæftige sig med værkerne alene, deres sammenhæng, deres begrebsverden og til at beskæftige sig med S. K. som person, hans privatissima, hans psykes beskaffenhed, hans familie, hans forlovede o. s. v., og mest har man gjort jagt paa, hvad han har villet fortie (..); debatten om hans person [er] næsten overalt indblandet i redegørelsen for hans intention; ikke mindst i den danske Kierkegaardslitteratur, hvis i hvert fald kvantitativt største bidrag til forskningen mere gaar paa personen end paa et systematisk studium af værkerne.⁹⁰

Forfatteren Villy Sørensen mener i en kommentar til dette sted hos Bukdahl, at det ville have været synd for Kierkegaard, om man havde brændt papirerne, fordi de – med undtagelse af ungdomsoptegnelserne – utvivlsomt er skrevet for eftertiden. Ganske vist er Bukdahl ifølge Sørensen den rette til at ironisere over den udvendige Kierkegaard-litteratur, men han er ikke den rette til at ønske de efterladte papirer brændt, for han har selv gjort fortrinlig brug af dem i *Søren Kierkegaard og den menige mand* (1962).⁹¹

At den journalfikserede psykologiske og personalhistoriske kierkegaardforskning, som Bukdahl er så grundig træt af, er overrepræsenteret i den danske kierkegaardslitteratur på dette tidspunkt, bekræftes af Aage Henriksens og Aage Kabells forskningsoversigter. Går man til Aage Henriksen, præsenteres man for en typologisering af forskningen i perioden 1909-1949 i to hovedgrupper, hhv. den psykologisk-historiske forskning med undergrupperne refleksiv, 'social' og 'biologisk' psykologi, samt en noget sparsommere filosofisk og teologisk forskning fordelt på Kierkegaards forhold til den humanistiske og den teologiske tradition. Derudover behandles periodens to store biografier, Eduard Geismars 6-binds værk fra 1926-28 og Johannes Hohlenbergs to bøger fra 1940 og 1948, mens Aage Kabells mindre systematiske, men mere omfattende oversigt også udhæver andre subjektive helhedsopfattelser af Kierkegaard, foruden Hohlenbergs og Geismars bl.a. Torsten Bohllins, Emmanuel Hirsch' og Troels Frederik Troels-Lunds.

Helt overordnet inddeler Aage Henriksen den skandinaviske Kierkegaard-forskning på baggrund af de to udgaver af papirerne, hvilket giver

to velafgrænsede tidsafsnit, hhv. 1869-1909 og 1909-49, der tilmed er lige store. Papirudgaverne danner dermed i Henriksens optik epoke for forskningen, og man kan spørge, om denne inddeling ikke for bastant farver forskningshistorien i biografisk retning⁹² – eller omvendt: i for høj grad lader tidens dominerende biografiske orientering bestemme de epokale skel. Spørgsmålet er nemlig i høj grad, om det overhovedet er med rette, at papirerne – hovedsagelig journalerne – betragtes som en biografisk ressource med privilegerede oplysninger om Kierkegaards privatliv.

Springer man nu knap et halvt århundrede frem i tiden til Joakim Garffs store biografi *SAK*, støder man i indledningen på en konstatering af, at den biografiske læsning af Kierkegaard længe har været så ugleset, at man i årtier nærmest har foretaget »en systematisk fordrivelse af manden fra værket«. ⁹³ Baggrunden for den påstand skal bl.a. søges i det paradigmeskifte inden for litteraturforskningen, som Garff er jævnaldrende med. Det drejer sig om nykritikken, der holdt sit indtog på universiteterne i 50'erne og 60'erne, og som insisterer på et skarpt skel mellem forfatter og værk. ⁹⁴ Inden for Kierkegaardstudiet kan Niels Thulstrup i sin videreførelse af Henriksens og Kabells oversigter i 1954 konstatere en tendens i forskningen i retning af historisk-analytisk arbejde, en mere værk-intern fremgangsmåde end de ofte diletantiske personalhistoriske studier, ⁹⁵ hvis svagheder F.J. Billeskov Jansen allerede i 1949 påpeger:

Forskeren risikerer, at selve Opdagelsen af den biografiske Kilde holder ham fast, retter hans Blik bagud; det bliver Tekstens Tilblivelse, der interesserer ham stærkest, og han tror sit Hverv endt, naar han har paavist Sammenhængen mellem Liv og Bog. Han glemmer da let Værkets egen Eksistens som en Helhed, der hviler i sig selv, og han spærrer Vejen for den systematiske Tolkning. ⁹⁶

Det er med andre ord, som om førsteudgaven af *Pap.* gøres færdig (1948), netop som den biografiske metode gradvist bringes i miskredit, og man kan have en formodning om, at dette har betydning for vurderingen af papirerne og deres placering i forhold til de trykte værker. Det, der i det følgende skal belyses, er derfor spørgsmålet om papirernes status i forfatterskabet, herunder deres værdi som biografisk kilde eller som kilde til Kierkegaards tanker, belyst ud fra enkelte nedslag i litteraturen.

Hvis Jørgen Bukdahls opfattelse af, at værkerne alt for ofte er blevet gjort til kommentarer til papirerne i stedet for omvendt, er rigtig, må det holdes op imod denne litteraturs egen karakteristik af papirerne – i det

omfang sådanne ytringer eksplicit findes, og papirerne ikke, så at sige, bare bruges. I den forbindelse er det oplagt at opsøge det, man kunne kalde helhedssynene på Kierkegaard – i modsætning til de mange detailstudier, der blev nævnt i forrige afsnit – fordi de må formodes at forholde sig til både liv og værk og forholdet imellem disse. Det er ifølge Aage Kabell desuden disse helhedsopfattelser, der danner baggrund for Kierkegaardforskningen i første halvdel af det 20. århundrede.⁹⁷

Eduard Geismars voluminøse *Søren Kierkegaard. Hans Livsudvikling og Forfatterskab* (1926-28) forholder sig allerede i titlen til emnet. Værket er et vigtigt eksempel på den biografiske læsning af Kierkegaard og har en betydelig virkningshistorie, særlig i den tysksprogede Kierkegaardforskning. Geismar øser både af *Pap.* og *EP*, men de principielle overvejelser over arten af dette materiale begrænser sig til nogle få ytringer i femte bind af hans værk, hvor papirerne karakteristisk nok betegnes som »Dagbøgerne«. Dagbøgerne kan ifølge Geismar med deres præg af tilfældige og selvmodsigende stemninger ikke bruges til dokumentation af Kierkegaards grundtanker, men er derimod en hjælp til at forstå hans »personlige Livsudvikling og dens Brydninger«. Dette er i ren form en opfattelse af papirerne som biografisk kilde, men derudover finder Geismar papirerne betydningsfulde i navnlig én henseende: »Ofte naar man har udtænkt noget rigtig sindrigt og rammende, som man vilde imødegaa Kierkegaard med, saa opdager man, at han i Dagbøgerne har overvejet det ogsaa og ofte sagt det i en langt bedre Form, end man selv havde fundet. Intet Argument er undgaaet hans eminente Refleksion«. ⁹⁸

Denne oplevelse ved læsningen af papirerne, som mange sikkert vil genkende, kan også udlægges mere negativt i retning af, at Kierkegaard i papirerne snart siger ét og snart noget andet, og derfor fremstår mere stykkevis end i værkerne. En af de kraftigste imødegåelser af Geismars biografisme kom fra en af Tidehvervsbevægelsens frontfigurer, K. Olesen Larsen, der begrundet sin skepsis over for papirerne i det forhold, at de som følge af deres karakter af replikker, af indfald og mod-indfald, ofte kun indeholder »det ene dialektiske moment«. I modsætning til forfatterskabet – som papirerne altså ifølge Olesen Larsen ikke kan henregnes til – gør Kierkegaard i papirerne sin ret gældende og gør op med sin samtid uden at inkludere sig selv i det 'vi', som han fx i *Øieblikket* altid selv er med i.⁹⁹ Det pseudonyme forfatterskab opfatter Olesen Larsen som forstørrelser af de i papirerne givne tankeglimt og synspunkter, og hvad angår spørgsmålet om, hvorvidt papirerne kan fungere som materiale til en skildring af Kierkegaards eget standpunkt, svarer Olesen Larsen:

»– som udtryk for resultat: nej! Som udtryk for vejen, for Kierkegaards stadige syslen med det kristelige og dets 'forstaaelse': ja!«¹⁰⁰ Om paradokstanken, der er helt central for Olesens Larsens tolkning af Kierkegaard, har han således skrevet et kapitel med titlen »Paradox-begrebets opståen ud fra papirerne«. ¹⁰¹ Det karakteristiske er her ordet 'opståen', som han formentlig omhyggeligt vælger for at undgå antydninger af en biografisk eller udviklingspsykologisk tolkning af Kierkegaards tankeverden. ¹⁰² Det ejendommelige er nu, at Olesen Larsens principielle syn på papirerne i sit ordvalg egentlig ikke ligger så langt fra Geismars, måske fordi de netop er interesseret i hver sin tilgang til forfatterskabet og derfor så at sige deler papirerne tilsvarende imellem sig.

Periodens anden biograf, Johannes Hohlenberg, gør sig i sin fremstilling af Kierkegaards værk, *Den Ensommes Vej* fra 1948, ligeledes nogle selvstændige betragtninger over papirerne, som han i øvrigt vurderer som et af de to eller tre værker i verdenslitteraturen, der for hans vedkommende kunne komme på tale, hvis han skulle blive forvist til en øde ø med mulighed for bare at tage en enkelt bog med. Nu turde Hohlenberg være klar over, at papirerne ikke findes i en etbinds udgave, men det er måske nok så betegnende for hans forfattergemyt, at han i den henseende foretrækker *EP* frem for *Pap. Pap.* er ganske vist mere videnskabelig, men ifølge Hohlenberg også mindre velegnet til læsning; og selvom *EP* er mangelfuld, er den dog »fri for gentagelser og for rettelser og varianter og overstregede ord, som virker forstyrrende ved læsningen og som Kierkegaard sikkert vilde have udeladt, hvis han selv havde udgivet sine papirer«. At Kierkegaard selv ville have sine papirer udgivet, er der for Hohlenberg ingen tvivl om, derom vidner bl.a. hans sletning af ting, som skulle forholdes efterverdenen. Papirerne viser os Kierkegaards liv lige til hans død, og deres forhold til de udgivne skrifter beskriver Hohlenberg smukt som bagsiden af en gobelin, der viser os trådene, hvoraf værkerne er vævet, i hele deres brogede fylde. ¹⁰³

Spørgsmålet om papirernes egnethed som kildemateriale i fremstillingen af udviklingen af Kierkegaards tanker berøres på et tidligt tidspunkt – før både Olesen Larsen og Geismar – i en gren af forskningen, som ikke kan siges at være biografifjendsk, men som spørger mere specifikt til det særlige ved Kierkegaards begrebsverden, når det gælder hans teologiske og etiske anskuelse. Den svenske teolog og senere biskop Torsten Bohlin er i *Søren Kierkegaards etiska Åskådning* fra 1918 bevidst om dét, han betragter som en dobbelthed ved papirmaterialet. På den ene side kan der for Bohlin ikke herske tvivl om, at papirerne kan kaste lys

over det personlige element i Kierkegaards tænkning, der er så evident til stede i det pseudonyme forfatterskab, og han tilslutter sig her Georg Brandes' opfattelse af, at meget i Kierkegaards skrifter simpelthen er uforståeligt uden de vink, som findes i journalerne angående dette. På den anden side er der grund til at være på vagt over for den tilsyneladende personlige tone, der hersker i papirerne, for selv om udtryksmåden i optegnelserne antyder, at Kierkegaard her giver udtryk for sin egen personlige mening, er der ofte tale om digteriske eksperimenter eller udtryk for rent tilfældige stemninger og indfald med et meget perifert forhold til Kierkegaards eget standpunkt. At Kierkegaard selv har været bevidst om denne dobbelthed, vidner en sen optegnelse om, der citeres ikke bare af Bohlin, men også af senere fortolkere (og en enkelt tidligere, nemlig den tyske Kierkegaardoversætter A. Bärthold¹⁰⁴). Det drejer sig om *Pap. X 5 A 146* fra 13. okt. 1853, der begynder således:

I hvad der er optegnet om mig selv i Journalerne fra 1848 og 49 er vistnok ofte løbet et Produktivt med ind. Det er ikke saa let, naar man i den Grad er digterisk-produktiv som jeg, saa at holde Sligt borte. Det fremkommer strax, naar jeg faaer Pennen i Haanden. Thi forunderligt nok, i mit eget Indre er jeg ganske anderledes kort og klar over mig selv. Men saasnart jeg vil optegne det, bliver det strax Produktivitet. Saaledes er det ogsaa forunderligt nok, at religiøse Indtryk, Tanker, Udtryk som jeg selv bruger dem har jeg ikke Lyst til at optegne, dertil ere de mig ligesom for vigtige. Af saadanne har jeg nogle faae – men jeg har produceret Masser. Og først naar et saadant Ord er ligesom forbrugt, saa kan det falde mig ind at optegne det eller lade det løbe med i Produktivitet.

Bohlin konkluderer, at Kierkegaards ytring om, at man bør omgås sig selv som en mistænkt person, får sin anskuelige illustration i Kierkegaards omgang med sig selv – i dagbøgerne. På trods af den varsomhed, man derfor bør omfatte papirerne som kildemateriale med, mener Bohlin, at det ville være uforsvarligt ikke bestandigt at tage hensyn til dem, da de udgør en ualmindelig betydningsfuld fortløbende kommentar til Kierkegaards udgivne forfatterskab.¹⁰⁵

En af de mere udførlige behandlinger af papirernes værdi som kilde til udforskning af kierkegaardske standpunkter finder man hos den norske teolog – og senere biskop – Per Lønning, der på overgangen til den overvejende systematisk og begrebsanalytisk orienterede forskningsperiode,

som Niels Thulstrup på samme tid kunne konstatere var på fremmarch, i 1954 udsender »*Samtidighedens Situation*«. Bogen er et forsøg på at komme til klarhed over de centrale motiver i Kierkegaards kristendomsforståelse og har indledningsvis et afsnit om forskningshistoriens hidtidige opfattelser af de enkelte skriftgrupperes værdi som kilder. Her gennemgås først det pseudonyme og opbyggelige forfatterskabs indbyrdes forhold og betydning som udtryk for Kierkegaards gudstro med inddragelse af Kierkegaards ifølge Lønning inkonsekvente opfattelse af sit eget forfatterskab, som det især kommer til udtryk i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. Lønning ser sig herefter dels stillet over for fordringen om ikke at drage alt for vidtrækkende konsekvenser af noget enkelt-skrift eller af nogen enkelt skriftgruppe med henblik på Kierkegaards egen opfattelse uden først at have gjort sig en principiel overvejelse angående skriftets plads og funktion inden for helheden, dels ikke at udelukke noget skrift, som beskæftiger sig med det pågældende tema. Dette gælder derfor i princippet også papirerne. Geismars afskrivning af papirerne som kilde til dokumentation af Kierkegaards hovedtanker finder Lønning utilladeligt forenkende, hvilket tydeligt viser sig, når man sammenligner dagbøgerne og papirerne i det hele taget – Lønning skelner som en af de eneste her – med »Forfatterskabet«. Man vil næppe i dagbøgerne finde noget, der ikke på en eller anden måde modsvares af noget inden for det udgivne værk, men i dagbøgerne vil man derudover kunne finde nærmere udførelser og præcisioner af standpunkter, som kun summarisk eller antydningvist kommer til orde inden for forfatterskabet. Geismars afvisning af papirerne i nævnte henseende bunder ifølge Lønning i et noget mere udialektisk billede af Kierkegaard end det, man får, når man lader hele materialet komme til orde, og kan ses som en konsekvens af eller en parallel til Geismars tilsidesættelse af de pseudonyme skrifter i bedømmelsen af Kierkegaards kristendomsforståelse. Ganske vist kommer man ikke uden om en vis kritisk vurdering af den enkelte optegnelse ved benyttelsen af dagbøgerne, men umiddelbart er det for Lønning ikke indlysende, at der skulle være nogen principiel forskel på at bygge på en dagbogsoptegnelse eller et udgivet værk.¹⁰⁶

Konflikten mellem Kierkegaards sene retrospektive forståelse af sit samlede forfatterskab ud fra et religiøst synspunkt og så den forståelse, der fx giver sig af at forfølge den faktiske genese af forfatterskabet, har også været til omfattende behandling i nyere tid, og en del af denne diskussion har omhandlet forholdet til papirerne. Igen har spørgsmålet drejet sig om, hvorvidt og i hvilket omfang papirerne kan og skal inddrages

som kildemateriale, eller, mere generelt, om de, som Lønning plæderede for, ganske enkelt skal opfattes som en ligeværdig del af forfatterskabet på linje med de pseudonyme og opbyggelige skrifter.

I en artikel med titlen »The Retrospective Understanding of Søren Kierkegaard's Total Production« fra 1980 benytter N.J. Cappelørn bl.a. uddrag fra journalerne som kilde til sit forsøg på at opnå en integreret forståelse af Kierkegaards samlede litterære produktion. En af teserne er, at journalerne netop ikke er uafhængige af denne produktion, men indgår som en konstituerende del af den,¹⁰⁷ og Cappelørn er – ligesom vi har set med Bohlin og Brandes – bl.a. inde på journaloptegnelsernes uvurderlige værdi i forståelsen af den færdige tankegangs udspring i fx aktuelle begivenheder i Kierkegaards samtid eller gennem hans læsning af bestemte bøger. Cappelørn understreger i denne forbindelse, at journalernes oplysninger i henseende til Kierkegaards begrebsunivers faktisk er mere pålidelige, end når det gælder eftersporingen af hans biografi på grund af Kierkegaards udtalte digteriske anlæg (han citerer i denne forbindelse ligesom Bohlin *Pap.* X A 146). Det digteriske er så vital en del af Kierkegaards personlighed, at forfatterskabet netop derfor ikke kan forstås isoleret fra personligheden – Kierkegaards liv *er* i denne forstand hans produktion, noget som han i *Pap.* VIII 1 A 424 forudser konsekvenserne af: »Og derfor vil just engang ikke blot mine Skrifter, men netop mit Liv, hele Maskineriets intrigante Hemmelighed blive studeret og studeret«. ¹⁰⁸

Denne forståelse af Kierkegaard føres helt igennem af Joakim Garff, der i *Den Søvnløse* demonstrerer, hvordan liv og skrift hos Kierkegaard ikke alene indvirker på hinanden, men også udvirker hinanden, hvordan virkeligheden skriftliggøres og skrift virkeliggøres. For Garff er forfatterskabet en 'totalentreprise', og at give journalerne en særstatus som underordnet er at overse, at Kierkegaard netop i sit pseudonyme forfatterskab, i kraft af pseudonymiteten, tillader sig at være mere privat, hvor han i journalerne fra begyndelsen snarere fremstår som digter og præger optegnelsernes 'virkelighedsindhold' litterært. Når således Henning Fenger afmytologiserer optegnelser og afslører deres fikcionalitet for at demaskere den 'egentlige' Kierkegaard, overser han ifølge Garff, at »mytologisering og fiktion er konstitutive træk ved Kierkegaards selv/iscenesættelse og for så vidt netop fremviser den 'egentlige' Kierkegaard«. ¹⁰⁹ På samme måde kommenterer Garff den anti-biografisme, der, som tidligere nævnt, tog sin begyndelse med især K. Olesen Larsen og hans opgør med Eduard Geismar. Anti-biografismen »prioriterede paradoksalt nok begrebsanalyserne så højt, at den helt overså, at Kierkegaard var implice-

ret i sin skrift og selv tænkte bio-grafisk. Det kan et mylder af optegnelser bevidne«, og Garff fremdrager herefter *Pap. X 2 A 339*, der bærer titlen »Min Forfatter-Virksomheds Betydning for mig som min Opdragelse i Christenheden«. ¹¹⁰

Fra samme år som Garffs bog stammer det sidste værk, der her skal nævnes, Anders Kingos *Analogiens teologi. En dogmatisk studie over dialektikken i Søren Kierkegaards opbyggelige og pseudonyme forfatterskab* (1995). Kingo tænker i traditionen fra Tidehverv og K. Olesen Larsen og har derfor – jf. undertitlen – mange forbehold over for papirerne, hvis værdi og status, eller mangel på samme, han ytrer sig ret udførligt om. Indledningsvis hedder det:

Da jeg skriver under den forudsætning, at Kierkegaards forfatterskab rummer en sag, begrænser jeg mig primært til at behandle de af ham udgivne skrifter, der meddeler denne sag. Andre forskere, der skriver under betragtningens vinkel, inddrager tillige og endda primært de kierkegaardske Papirer i deres undersøgelse. En sådan fremgangsmåde kan naturligvis også finde sted, men har jeg ret i, at forfatterskabet rummer en sag og at Papirerne så at sige er forfatterskabets laboratorieøvelser i forberedelsen af denne sags meddelelse, så kan Papirerne kun inddrages med yderste varsomhed. Netop fordi store dele af Papirerne har strøtankens ufuldkommenhed over sig, bidrager de, når de læses uden agtpågivenhed, til mangetydigheden. Og derfor må den, der primært og omfattende inddrager Papirerne i sin læsning, nøje redegøre for berettigelsen af en sådan fremgangsmåde. ¹¹¹

Trods forbeholdene vælger Kingo ikke desto mindre *Synspunktets* udsagn om det totale forfatterskab som sin arbejdshypotese i bevidsthed om, at dette skrift godt kan betragtes som henhørende til papirerne. I sin karakteristik af papirerne i øvrigt – at de er stemningsbilleder, noter ad se ipsum, udkast – overtager Kingo K. Olesen Larsens formulering om, at tankens ene dialektiske moment ofte her er udeladt. ¹¹² Men Olesen Larsens stedvise indrømmelse af, at liv og forfatterskab i tilfældet Kierkegaard i exceptionel grad går i ét, ¹¹³ får hverken positive konsekvenser for Olesen Larsens tolkning af Kierkegaard eller for Kingos: »I Kierkegaards tilfælde skal liv og værk netop adskilles, fordi forudsætningen for det kierkegaardske meddelesesprojekt er, at det opbyggelige og pseudonyme forfatterskab udgør et selvberoeende hele« – og en inddragelse af

papirerne ville både kunne forstyrre dette meddelelsesprojekt og hæmme den eksakte gengivelse af Kierkegaards teologiske og filosofiske tænkning, som altså kun en fordybelse i det udgivne værk kan give.¹¹⁴ Som en forsker, der skriver ud fra 'betragtningens' vinkel, nævner Kingo ikke overraskende Joakim Garff, hvis »jagt på den historiske Kierkegaard« forekommer Kingo lige så frugtesløs som liberalteologernes jagt på den historiske Jesus. Især de to forskeres forskellige syn på Kierkegaards retrograde vurdering af sit eget værk gøres gældende, og Kingo afviser at være på jagt efter forfatterskabets fortolkningsnøgle (som Garff ifølge Kingo angiveligt er det), når han benytter sig af det 'papirlignende' *Synspunktet* som arbejdshypotese. Overalt søger Kingo derimod at omgås papirerne med varsomhed, og helst skal deres brug begrænses til dér, hvor »dialektikken er fastholdt«¹¹⁵ i den enkelte optegnelse eller optegnelsesrække. Således benytter han dem selv flittigt, men altså med varsomhed, for de to perioders vedkommende, hvor Kierkegaard stort set kun skriver i sine papirer: i perioden op til forfatterskabet og, især, under optakten til kirkestormen.¹¹⁶

Noter

1. Peter Andreas Heiberg (1864-1926), underarkivar ved Rigsarkivet fra 1917; Victor Kuhr (1882-1948) cand. mag. 1908, lektor 1916 og professor i filosofi 1918 ved Københavns Universitet; Einer Torsting (1893-1951), cand. scient i matematik 1917, rektor ved Ordrup Gymnasium fra 1933; Niels Thulstrup (1924-88), cand. theol. 1950, professor i systematisk teologi 1968 ved Københavns Universitet; Niels Jørgen Cappelørn (f. 1945), cand. theol. 1977, direktør for Søren Kierkegaard Forskningscenteret fra 1994.
2. Når jeg har valgt at koncentrere undersøgelsen af de kierkegaardske papirers reception om Heiberg og Kuhrs *Søren Kierkegaards Papirer* uden eksplicit at inkludere receptionen af Barfod og Gottscheds *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer (EP)*, hænger det sammen med Kierkegaardforskningens opblomstring i begyndelsen af det tyvende århundrede, *EP*'s sparsomme reception overhovedet, samt at væsentlige træk ved denne reception enten går igen i modtagelsen af *Pap.* eller danner en oplysende kontrast til denne. Dette inkluderer langt hen ad vejen *EP*'s reception i *Pap.*'s og underbygges for så vidt af, at *EP* danner grundlag for *Pap.* på de steder, hvor H.P. Barfods hårdhændede udgivelsespraksis har forårsaget tab af håndskriftmateriale. Endelig tiltrækker *Pap.*-udgaven sig naturligt mere opmærksomhed fra et videnskabeligt synspunkt ved sin præntation om fuldstændighed (jf. det lille 'Af' i titlen på *EP*, som rummer lidt over halvt så mange typografiske enheder som *Pap.*)

3. Henning Fenger *Kierkegaard-Myter og Kierkegaard-Kilder (Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures, vol. 7)*, Odense: Odense Universitetsforlag 1976.
4. *Søren Kierkegaards Samlede Værker*, udgivet af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg og H.O. Lange – 1. udgave: Kbh. 1901-06, 2. udgave: Kbh. 1920-36. 3. udgave v. Peter P. Rohde: Kbh. 1962-64.
5. Jf. Jens Himmelstrup *Søren Kierkegaard International Bibliografi*, Kbh. 1962, s. 19.
6. X 1 1924 – X 2 1926 – X 3 1927 – X 4 1929 – X 5 1932 – X 6 1934.
7. *Pap. I*, s. xxii.
8. Den økonomisk brydsomme udgivelseshistorie kan i tørre tal deles i tre. I det første tiår udkommer 4.188 tryksider med en understøttelse fra Carlsbergfondet på 14.050 kr. Det læsende publikum skulle for de 500 eksemplarer betale 50.375 kr. I andet tiår udkommer 2.146 sider med en understøttelse på 36.403,61 kr. og en publikumsbetaling på 33.000 kr., mens der i det tredje tiår udkommer 2.714 sider, der med en understøttelse på 54.324,26 kr. bare skal koste publikum 25.000 kr. Disse tal, der taler for sig selv og vidner om Carlsbergfondets generøsitet, samt de faktuelle oplysninger i det foregående er hentet fra Aage Kabell *Kierkegaardstudiet i Norden*, Kbh. 1948, s. 201ff.
9. *Pap. I*, s. vii.
10. *Pap. I*, s. x.
11. *Pap. I*, s. xiif.
12. Om de første negative reaktioner på *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, se fx Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup *Skriftbilleder*, Kbh. 1996, s. 53ff.
13. Ernst Heilmann *Søren Kierkegaards hidtil fortiede testamentariske Villie angaaende hans literære Efterladenskaber*, Kbh. 1909, s. 7.
14. *Tilskueren*, Kbh. 1910, s. 142f.
15. *Tilskueren*, Kbh. 1910, s. 146.
16. *Tilskueren*, Kbh. 1910, s. 148.
17. *Tilskueren*, Kbh. 1910, s. 149.
18. *Tilskueren*, Kbh. 1910, s. 149.
19. *Tilskueren*, Kbh. 1911, s. 241.
20. *Politikens kronik* 13/11 1909.
21. *Kronik fra Politiken* 1912.
22. Jf. Valdemar Ammundsens *Søren Kierkegaards Ungdom. Hans Slægt og hans religiøse Udvikling*, Kbh. 1912, s. 86ff.
23. Dette antydes også i forordet til supplementsbindene til Anden forøgede Udgave, *Pap. XII*, s. i.
24. Carl Weltzer *Peter og Søren Kierkegaard*, Kbh. 1936, s. 52.
25. Frithiof Brandt *Den unge Søren Kierkegaard. En Række nye Bidrag*, Kbh. 1929, s. 420f.
26. P.A. Heiberg *Et Segment af Søren Kierkegaards religiøse Udvikling 1835 I. Juni til 1838 19. Maj. Psykologisk Studie*, Kbh. 1918, s. 89.
27. *Theologische Literaturzeitung*, 51. Jahrg. Nr. 12, 12. juni 1926, p. 315ff.
28. Aage Kabell *Søren Kierkegaard-Studiet i Norden*, Kbh. 1948.

29. Aage Henriksen *Methods and Results of Kierkegaard Studies in Scandinavia. A Historical and Critical Survey (Publications of the Kierkegaard Society vol. 1)*, Copenhagen 1951.
30. Kabell, s. 203.
31. I *Auktionsprotokol over Søren Kierkegaards Bogsamling*, udg. af H.P. Rohde, Kbh. 1967, gengives bogens karakteristika og omtumlede tilværelse på flg. summariske måde under katalog nr. 844, s. 57f: »Trendelenburg, Fr. Adolph, *Elementa logices Aristotelicae*. Editio altera recognita et aucta. Berolini 1842. o – 4 – 8 Hagerup. [Nu: Direktør i Ny Carlsbergfondet, dr. phil. Torben Holck Colding, København, som købte bogen for 10 kr. i Richters Antikvariat 12.4.1941. Tidl. ejer: Professor, dr. phil. J.L. Heiberg, jf. P.A. Heibergs registratur over S.K.'s arkiv C. Pk. 6. Læg 2: 'I Privateje, tilhørende Professor J.L. Heiberg, opbevares foreløbig hos Underarkivar P.A. Heiberg.' På forpermens inderside: 'Kjøbt paa S. Kierkegaards Auction Apr. 1856. T. Paulsen.' Bogen har adskillige læsemærker og tilføjelser fra S.K.'s hånd, jf. Pap. V p. VII og IX samt C 11-12. Købt hos Philippsen 13.2.1843, F&F 1961, p. 118. Samt. grønt glanspapirbd.]«
32. Kabell, s. 207.
33. Henriksen, 63f.
34. Henriksen, s. 64f.
35. Jf. også Drachmann i *Tilskueren* 1910, s. 148f.
36. Henriksen citerer en passus, som udgiverne har tilføjet fortalerne fra og med ottende binds første halvbind. Den lyder: »Ved at følge og samle Fodnoternes Sammenvisninger vil man kunne skaffe sig Oversigt over Materialet til flere af de hyppigst tilbagevendende Hovedtanker i den store Masse af Journal-Optegnelser, som dette Bind bringer.« *Pap.* VIII 1, s. viii. Henriksen er dog opmærksom på, at bagudrettede henvisninger undtagelsesvis springer et eller flere bind over.
37. Henriksen, s. 65.
38. Selskabets historie kan læses i Joakim Garff og Tonny Aagaard Olesens »Episoder af Søren Kierkegaard Selskabets historie« in: *Studier i Stadier. Søren Kierkegaard Selskabets 50-års Jubilæum*, (udg. af Joakim Garff, Tonny Aagaard Olesen og Pia Søltøft) Kbh. 1998, s. 195ff.
39. Citeret fra *Studier i Stadier*, s. 197.
40. Citeret fra *Studier i Stadier*, s. 289.
41. At Thulstrups oversigt over Kierkegaards dedikationer ikke er fuldstændig, er påvist af Gert Posselt i »Kierkegaard som boggiver« in: *Tekstspejle. Om Søren Kierkegaard som bogtilrettelægger, boggiver og bogsamler*, Esbjerg 2002, s. 73ff.
42. *Pap.* I, s. xxiii.
43. For oplysningerne i dette afsnit jf. også *Studier i Stadier*, s. 289-292.
44. *Kristeligt Dagblad* 15. feb. 1968.
45. Allerede Chr. Rimestad havde været inde på problemet med det lave oplag i *Politiken* den 4. feb. 1928, og heller ikke Dr. theol. Alfred Th. Jørgensen mener ved værkets afslutning, at mange privatpersoner vil have mulighed for at anskaffe sig det, jf. *Berlingske Aftenavis* fra den 10. dec. 1948.

46. *Berlingske Tidende* 30. april 1968.
47. Jørgen K. Bukdahl »Ikke-intime journaler« in: *Præsteforeningens Blad*, 58. årgang, 1968/21, 24. maj, s. 323.
48. *Politiken* 17. feb. 1968.
49. *Jyllands-Posten* 22. feb. 1968.
50. Originalen findes i Kierkegaard Arkivet (KA) på Det Kongelige Bibliotek, KA, A pk. 1.
51. P.G. Lindhardt »Søren Kierkegaards Papirer XII-XIII«, in: *Kierkegaardiana VIII*, Kbh. 1971, s. 153.
52. Thulstrup har lidt uforståeligt valgt at bringe to lange referater af Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik« fra sommersemesteret 1838 og vintersemesteret 1838-39, der befandt sig i Kierkegaards Nachlass, men som ikke er skrevet med hans egen hånd (*Pap.* II C 27-28). Ligeledes bringer han et referat af Martensens offentlige forelæsninger over den nyere filosofis historie fra Kant til Hegel fra vintersemesteret 1838-39, der heller ikke er Kierkegaards (*Pap.* II C 25).
53. *Kierkegaardiana VIII*, s. 161.
54. Per Lønning har samme forbehold i sin anmeldelse af den samlede anden-udgave, »Fra stud. theol. til kirke-stormer – Søren Kierkegaards Papirer fullført« in: *Kirke og Kultus LXXXIV*, Oslo 1979, s. 379.
55. *Kristeligt Dagblad* 25. juni 1970.
56. *Pap.* XIV, s. viif.
57. *Kierkegaardiana XI*, Kbh. 1980, s. 309.
58. *Kierkegaardiana X*, Kbh. 1977, s. 276.
59. Hermann Deuser »Der 1. Index-Band zu Kierkegaards 'Papirer'« in: *Neue Zeitschrift für systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 18. Band 1976, p. 248. Bernd Henningsen in: *Skandinavistik* 7, Glückstadt 1977, p. 68.
60. »Fra stud. theol. til kirke-stormer – Søren Kierkegaards Papirer fullført« in: *Kirke og Kultus LXXXIV*, Oslo 1979, pp. 378-87.
61. »Søren Kierkegaards Papirer i ny og forøket udgave«, in: *Norsk teologisk tidsskrift* 1969, p. 182.
62. Fenger, s. 47.
63. Fenger, s. 48.
64. Fenger, s. 49.
65. Fenger, s. 49.
66. Fenger, s. 50.
67. Se »Tekstkritiske retningslinjer«, *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. 17, s. 301ff.
68. Joakim Garff »Fra bog til bits«, in: *Bogens Verden* 1994, nr. 6, s. 332f.
69. H.P. Barfods udgivervirksomhed ender med *EP III*, midt i journalen NB4 (januar 1848). Herefter tager Gottsched over.
70. Jørgen K. Bukdahl kalder fx den af G. Malantschuk separat udgivne pjece »Den bevæbnede neutralitet« (*Pap.* X B 107) for »hengemt i den mørkeste afkrog af Kierkegaards 'Papirer'«, og Peter P. Rohdes særskilte udgave af »Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est« (*Pap.* IV B 1) omta-

- les som »begravet i bind IV af *Papirerne*«, Jørgen K. Bukdahl *Om Søren Kierkegaard. Artikler i udvalg ved Jan Lindhardt*, Kbh. 1981, s. 47 og s. 85. På linje hermed begrundet Paul Müller sin særudgave af Kierkegaards udkast til en række forelæsninger om meddelelsens dialektik med, at det »på en måde« ikke er nok, at de står at læse i *Pap.* VIII 2 B 79-89, Paul Müller *Søren Kierkegaards kommunikationsteori*, Kbh. 1984, s. 7.
71. *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer. 1833-1843*, Kbh. 1869, s. x.
72. Georg Brandes *Søren Kierkegaard. En kritisk Fremstilling i Grundrids*, Kbh. 1877.
73. Medudgiveren V. Kuhr kalder i sin nekrolog over Heiberg dennes arbejde for en slags udvidede noter til *Pap.*, *Pap.* X 3 s. xii.
74. P.A. Heiberg *Søren Kierkegaards religiøse Udvikling*, Kbh. 1925.
75. Jf. Fenger, s. 51.
76. Kresten Nordentoft *Kierkegaards psykologi*, Kbh. 1972, s. 20. Se også Fengers kapitel »Kierkegaard i konsultationsværrelset«, s. 57-70.
77. Brandt 1929, s. 1.
78. Se Poul Behrendt »An Essay in the Art of Writing Posthumous Papers: The Great Earthquake Revisited« i *Kierkegaard Studies: Yearbook 2003*, Berlin/New York 2003.
79. Jf. Fenger, s. 53.
80. Gregor Malantschuk *Dialektik og Eksistens hos Søren Kierkegaard*, Kbh. 1968, s. 17-172.
81. Dette forhold er anskueliggjort statistisk og grafisk i en artikel fra 1982 af N.J. Cappelørn og Alastair McKinnon. Ved nøje at opregne Kierkegaards produktivitet i ordenheder per kvartal for perioden 1834-1855 er det lykkedes at tilvejebringe et klart billede af frekvensen i Kierkegaards arbejdstempo for både de trykte værker og papirernes vedkommende. Her fremgår det bl.a. med al tydelighed, at journalerne – med en bemærkelsesværdig undtagelse for året 1853 – benyttes allerflittigst umiddelbart op til kirkekampens udbrud, N.J. Cappelørn and Alastair McKinnon »Kierkegaard's Literary Production by Quarterly Rates« in: *Danske Studier*, Kbh. 1982, s. 21-34.
82. En fortolker som Jørgen K. Bukdahl begrænser fx sin sammenlignende analyse af kirkekampen med Pascals Provincialbreve til de stilistiske figurer i kirkekampsartiklerne og nævner stort set ikke papirerne, jf. *Om Søren Kierkegaard*, s. 166-201.
83. Joakim Garff *Den Søvnløse – Kierkegaard læst æstetisk/biografisk*, Kbh. 1995, s. 352 noten.
84. Johannes Sløk *Da Kierkegaard tav. Fra forfatterskab til kirkestorm*, Kbh. 1980, s. 122f. I en artikel, der gennemgår forskellige udlægninger af kirkekampen, tilslutter Valter Lindström sig Sløks analyse og gør opmærksom på, at den med sin påpegning af en udglidning eller forskydning i Kierkegaards syn på kristendommen minder om Lindströms egen analyse (i *Efterføljelsens Teologi*, Stockholm 1956). Dog sætter Lindström tidspunktet for den afgørende vending til årsskiftet 1845/46, hvor Corsar-affæren indledes, og ikke som Sløk til de politiske begivenheder i 1848, »Diskussionen kring 'den sidste Kierkegaard'«, in: *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, Årg. 63 (1987), s. 29f.
85. Hermann Deuser »Kierkegaards Spätwerk (in den Tagebüchern)« in: *Dia-*

- lektische Theologie. Studien zu Adornos Metaphysik und zum Spätwerk Kierkegaards*, München 1978, s. 33-89.
86. Fenger, s. 87. I den nye udgave, *SKS*, er Fengers teori om sammenhængen i optegnelserne delvist imødekommet, idet optegnelserne *Pap. I A 72-81* er slået sammen til én optegnelse (AA:12), *SKS* 17, 18ff.
  87. Fenger, s. 110.
  88. Fenger, s. 116ff.
  89. »Afmytologisering af Kierkegaard« in: *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 40. årgang 1977, s. 127.
  90. Jørgen Bukdahl »Kierkegaard-Narkomani – omkring den psykologiske kierkegaardforskning« in: *Dansk Udsyn* 1959, s. 360.
  91. Villy Sørensen »Søren Kierkegaard og det folkelige« in: *Mellem Fortid og Fremtid – kronikker og kommentarer*, Kbh. 1969, s. 103. Villy Sørensen (1929-2001) er selv eksponent for en særlig art *Pap.*-reception, idet mødet med især de første par bind af Kierkegaards papirer simpelthen har inspireret hans egen form for dagbog. Jf. Villy Sørensen *Talt – et interview ved Finn Hauberg Mortensen*, Kbh. 2002, s. 136.
  92. Jf. Finn Hauberg Mortensen »Kierkegaard in Scandinavia – A History of Radical Reception« in: *Kierkegaard Revisited*, Kierkegaard Studies: Monograph Series 1, Berlin/New York 1997, s. 419.
  93. Joakim Garff *SAK Søren Aabye Kierkegaard En biografi*, Kbh. 2000, s. xv.
  94. Nykritikkens danske hovedværk er Johan Fjord Jensens *Den ny kritik*, Kbh. 1962.
  95. Niels Thulstrup »Kierkegaard-Studiet i Skandinavien 1945-52 – en kritisk oversigt«, særtryk af *Edda*, 1954, s. 79-122.
  96. F.J. Billeskov Jansen *Hvordan skal vi studere Søren Kierkegaard? Søren Kierkegaard Selskabets Populære Skrifter I*, Kbh. 1949, s. 28.
  97. Kabell, s. 201.
  98. Eduard Geismar *Søren Kierkegaard. Hans Livsudvikling og Forfatterskab*, Kbh. 1926-28, bd. V, s. 73.
  99. K. Olesen Larsen *Søren Kierkegaard læst af K. Olesen Larsen, II. Efterladte Arbejder*, (udg. af Vibeke Olesen Larsen og Tage Wilhjelm), Kbh. 1966, s. 226ff.
  100. K. Olesen Larsen, s. 12.
  101. K. Olesen Larsen, s. 15-34.
  102. Holger Jepsen har dog gjort opmærksom på, at Olesen Larsen undtager den psykologisk orienterede P.A. Heiberg fra sin polemiseren mod andre Kierkegaardforskere. Olesen Larsens opfattelse af den kierkegaardske begrebsverden som belysning af et eneste problem: at *blive* kristen, ligger da også ifølge Jepsen i forlængelse af Heibergs tolkning af Kierkegaards religiøse udvikling som en helbredelseshistorie »fra medfødt Angest til Tro«, jf. »En Kierkegaard parafrase«, in: *Dansk Udsyn XLVIII*, Kbh. 1968, s. 371.
  103. Johannes Hohlenberg *Den Ensommles Vej*, Kbh. 1948, s. 246f.
  104. A. Bärthold *Sören Kierkegaards Persönlichkeit*, Gütersloh 1886, s. viiif.
  105. Torsten Bohlin *Sören Kierkegaards etiska Åskådning*, Stockholm 1918, s. 10.
  106. Per Lønning »*Samtidighedens Situation*« *En studie i Søren Kierkegaards kristendomsforståelse*, Oslo 1954, s. 24f.

107. Denne forståelse ligger også bag *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997-), der netop bringer papirerne i samme udgave som de trykte skrifter.
108. Niels Jørgen Cappelørn »The Retrospective Understanding of Søren Kierkegaard's Total Production«, in: *Kierkegaard. Resources and Results*, ed. A. McKinnon, s. 18ff.
109. Garff *Den Søvnløse*, s. 30 noten.
110. Garff *Den Søvnløse*, s. 352 noten 130.
111. Anders Kingo *Analogiens teologi. En dogmatisk studie over dialektikken i Søren Kierkegaards opbyggelige og pseudonyme forfatterskab*, Kbh. 1995, s. 10.
112. Kingo, s. 28.
113. K. Olesen Larsen, s. 227.
114. Kingo, s. 29.
115. Kingo, s. 464.
116. Se især afsnittet »Kirkekampens forkynder«, Kingo, s. 429ff.